

Dvadeset pet godina poslije: uticaj rata i prisilnog raseljenja na kolektivne identitete *Semberaca i izbjeglica* u Bijeljini

MAJA PUPOVAC

Odsjek za balkanske, slavenske i orijentalne studije,
Sveučilište Makedonija, Solun

Izučavajući ovu temu sa značajne vremenske distance od dvije i po decenije, ovaj rad bavi se pitanjem kako su rat i prisilno raseljenje uticali na kolektivne identitete srpskih stanovnika Bijeljine, grada na sjeveroistoku Bosne i Hercegovine. Konkretno, rad izučava odnos između domicilnog i nekadašnjeg interno raseljenog stanovništva – Semberaca i izbjeglica, kao i način na koji je taj odnos uticao na stvaranje, mijenjanje i razvijanje njihovih kolektivnih identiteta. Time se želi ukazati na identitetski pluralitet koji postoji unutar jedne etničke grupe i na prostoru jedne mikro-zajednice, a koji igra značajnu ulogu u procesu integracije nekadašnjih interno raseljenih lica, kao i njihovog razumijevanja sebe i drugih. Kao što slučaj Bijeljine pokazuje, rat u Bosni i Hercegovini i prisilno raseljenje stanovništva koje ga je pratilo, nije stvorio samo snažne podjele između različitih etničkih grupa, nego i unutar iste etničke grupe. Dok neke od tih podjela opstaju tek na nivou stereotipičnog prikaza onog “drugog”, druge imaju potencijal da stvore značajne društvene podjele koje prevazilaze okvire bijeljinske mikro-zajednice.

KLJUČNE RIJEČI: Bosna i Hercegovina, Bijeljina, interno raseljena lica, kolektivni identiteti, izbjeglice

/

Dvije Srпкиnje u Bijeljini razgovaraju, i jedna se žali drugoj:
“Kćerka mi je strašno obrukala cijelu familiju! Da li možeš da zamisliš – udala se za Muslimana!?”

Kaže druga: “Hajde, šta se imaš žaliti, moglo je biti i mnogo gore od toga!”

“Zar postoji nešto gore od toga?”, upita prva žena.

“Pa... Mogla se udati za *izbjeglicu*”, odgovori druga.

Bivajući smišljane i prepričavane skoro već tri decenije, šale poput ove nezostavni su dio svakodnevnih razgovora među stanovnicima Bijeljine, petog najvećeg grada u Bosni i Hercegovini (Bosna, BiH), i drugog najvećeg grada u Republici Srpskoj (RS). *Izbjeglíce* na koje se ova šala odnosi su u stvari *interno raseljeni Srbi* koji su tokom i nakon rata u Bosni i Hercegovini (1992 — 1995) najprije našli utočište na teritoriji opštine Bijeljina (i šireg regiona Semberije čiji je Bijeljina centar), a potom i odlučili da se stalno nastane u ovom sjeveroistočnom regionu Bosne i Hercegovine. Premda postoji jasna razlika između kategorija “izbjeglíce” i “interno raseljena lica” – a koja uzima u obzir činjenicu o tome da li su pojedinci napustili granicu države iz koje su protjerani ili ne (UNHCR, 1998) – i premda su se raseljena lica trajno nastanila u mjestu svog interesnog raseljenja, u Bijeljini se, skoro trideset godina nakon ratnih sukoba, “novopridošlo” stanovništvo i dalje naziva *izbjeglicama*. Sa većim, manjim ili gotovo nikakvim negodovanjem, i “novopridošlo” stanovništvo nerijetko sebe opisuje ovom istom riječju kada se zađe u sferu njihovih novih, poslijeratnih – ali i ratom izazvanih, kolektivnih identiteta.

Navedena šala simbolički ukazuje na dvije odlike bijeljinskog poslijeratnog društva kojima će se ovaj članak i baviti. Prva se odnosi na to da lokalni/domicilni bijeljinski Srbi vide *izbjeglíce* u tom gradu u negativnom svjetlu, iako s njima dijele mnoštvo zajedničkih karakteristika, kao što su etnička pripadnost, jezik i religija. Naime, uzimajući ovu i mnogobrojne slične šale u obzir, stiče se utisak da je za lokalne Srbe iz Bijeljine mnogo poželjnije uspostaviti bliske rodbinske veze s nekadašnjim ratnim neprijateljima i etničkim “drugim” (u ovom slučaju Muslimanima, odnosno Bošnjacima), nego sa kulturnim “drugim”, odnosno Srbima koji su se u Bijeljini naselili nakon što su prisilno napustili svoje domove sa teritorija koje su bile pod kontrolom neprijateljskih (bošnjačkih, hrvatskih) vojnih snaga. Međutim, pomenuta šala pokazuje samo jednu stranu medalje. Razmatrajući pitanje kako su rat i status interno raseljenih lica uticali na identitete i proces integracije *izbjeglica* u Bijeljini – a

imajući u vidu njihov odnos s lokalnim stanovništvom koji su često kategorisani i identifikovani kao *Semberci/Semberke* – ovaj rad će pokušati prikazati da su i *izbjeglice* u Bijeljini tokom godina zajedničkog života razvile i očuvale značajne kulturne stereotipe koji se odnose na lokalne Srbe, a koji za cilj imaju stavljanje potonje grupe u inferiorniji položaj. Posljedice načina na koji *Semberci* i *izbjeglice* percipiraju jedni druge značajne su stoga što ukazuju na proces nastanka, razvijanja i mijenjanja različitih kolektivnih identiteta koji traje i danas. U većoj ili manjoj mjeri tokom prethodne dvije i po decenije, ovako suprotstavljeni kolektivni identiteti stvarali su i stvaraju svojevrsni raskol među Srbima u Bijeljini, ali isto tako i ukazuju na važan problem integracije interno raseljenih lica u Bosni i Hercegovini generalno.

Druga odlika bijeljinskog poslijeratnog društva primjetna u gorepomenutoj šali odnosi se na to što je, kako se njome sugerije, kulturnim razlikama između *Semberaca* i *izbjeglica* dato više značaja nego etničkim razlikama koje evidentno postoje i stvaraju izvjesni animozitet među Srbima i Bošnjacima u Bijeljini. Etničke razlike, segregacija, antagonizam, pa i šovinizam, često se dovode u vezu s Bosnom i Hercegovinom, najprije zbog ratnih sukoba iz ranih 1990-ih između tri najzastupljenije etničke grupe u zemlji – Bošnjaka, Srba i Hrvata, te akcija etničkog čišćenja i inženjeringa nakon čega su stvorene prilično etnički homogene teritorije unutar jedne države. Dodatno, Dejtonskim mirovnim sporazumom (DMS), kojim je u novembru 1995. okončan rat u Bosni i Hercegovini, Bosna je ustanovljena kao složena zajednica tri konstitutivna naroda s dva autonomna entiteta (Federacija Bosne i Hercegovine (FBiH) i Republika Srpska (RS)), kao i, nešto kasnije ustanovljenim, autonomnim distriktom Brčko (BD). Svi navedeni faktori kombinovano – etničko čišćenje i etnički inženjering koje su sprovodile nacionalističke političke elite, značajno pomjeranje stanovništva zbog prinudnog raseljenja, kao i odredbe DMS-a koje idu u prilog etničkim podjelama, doveli su do toga da se većina bosanskohercegovačkih Srba trajno nastanila u RS, dok većina Bošnjaka i Hrvata živi u FBiH, sa značajnim procentom etničke homogenosti kada se ovaj entitet raščlani na svoje manje političko-administrativne jedinice – kantone. Naime, prema posljednjem popisu stanovništva iz 2013. godine, 91,39% svih Hrvata i 88,29% svih Bošnjaka u Bosni i Hercegovini živi u FBiH, dok 92,14% svih bosanskohercegovačkih Srba ima svoje prebivalište u RS.¹

1 Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013, Agencija za statistiku

Imajući ove podatke u vidu, ne čudi interesovanje akademske zajednice da se dugotrajno i detaljno bavi pitanjima posljedica etničkih podjela u Bosni i Hercegovini, smatrajući ih najočitijim i najproblematičnijim faktorom koji oblikuje bezbjedonosnu, političku, ekonomsku, društvenu i kulturnu dinamiku u ovoj zemlji (vidi npr: Andjelić, 2003; Belloni, 2007, 2009; Bieber, 2006; Bougarel, 2004; Bringa, 1993; Chandler, D. 1999/2000; Gordy, 2015). Međutim, ako se ponovo vratimo na šalu s početka ovog teksta, u kojoj je udaja kćeri za Bošnjaka prihvatljivija od udaje za Srbina *izbjeglicu*, čini se da je domicilnim stanovnicima Bijeljine njihov kulturni identitet važniji od etničkog, ili barem zna biti podjednako važan. Stoga će ovaj rad pokušati odgovoriti i na pitanje kakav odnos postoji između različitih identiteta koji nastaju, razvijaju se i opstaju na lokalnom nivou, s etničkim identitetom kao najprimjetnijim i najznačajnijim vidom kolektivnog identiteta u Bosni i Hercegovini? Odgovarajući na ovo pitanje, steći će se i razumijevanje o tome da li je i pod kojim okolnostima moguće da pojedini društveni i kulturni faktori budu smatrani relevantnijim u procesu razumijevanja “sebe” i “drugih”, nego sâmi etnički identiteti koji su određenim populacijskim grupama pripisani.

U ovom radu, kolektivni identitet definiše se kao razumijevanje o tome ko smo u stvari “mi” i ko su “drugi”, bazirano na pripadnosti određenoj društvenoj grupi, kao što je, na primjer, rasna, etnička, religijska, politička, i slično. Pri tome, kolektivni identitet nije tek nešto što određena grupa ljudi može da posjeduje ili ne posjeduje, izvjesna “svojina” te grupe (Eriksen, 2004), već predstavlja stalni *proces identifikacije* koji je podležan neprestanim promjenama u zavisnosti od specifičnih i često promjenljivih okolnosti u kojima se jedna grupa nalazi (Hogg i Abrams, 1998). Imajući u vidu konkretni društveni kontekst, kolektivni identiteti ili pojedini njihovi aspekti mogu biti snažno naglašeni, ali mogu biti smatrani i potpuno irelevantnim (Brubaker i Cooper, 2000; Cohen, 1994, 2001). Kolektivni identiteti najprije podrazumijevaju *osjećaj sličnosti* koje pojedinac dijeli s pripadnicima konkretne grupe, a koji je zasnovan na postojanju određene zajedničke karakteristike (ili karakteristika) za koju se smatra da je dijele svi pripadnici date grupe, iako, u realnosti, to zapravo nikada nije u potpunosti moguće (Barnard i Spencer, 2005). Takav je slučaj s *izbjeglicama* u Bijeljini čiji je identitet, između ostalog, zasnovan na

Bosne i Hercegovine. <http://www.popis.gov.ba/>.

zajedničkom iskustvu prinudnog raseljenja, osjećanjima gubitka materijalnih i drugih dobara i nostalgije za napuštenim domovima, kao i uzajamnoj solidarnosti iskazanoj tokom ranog perioda raseljenja (Maksimović, 2019).

Istovremeno, kolektivni identiteti nastaju i zbog *primjetnih razlika* koje pripadnici jedne grupe ističu kao relevantne u procesu interakcije i poređenja s drugim grupama. Dakle, kolektivni identiteti podrazumijevaju simbiozu uočenih sličnosti i razlika – sličnosti između nas samih i pripadnika grupe čijim se dijelom smatramo (“mi”), kao i razlika u odnosu na pripadnike drugih grupa (“oni”). Ovaj proces nije jednostran; kolektivni identiteti mogu nastati ne samo na osnovu našeg ličnog osjećaja pripadnosti određenoj grupi nego i tako što ćemo biti identifikovani na izvjestan način od strane pripadnika drugih grupa (Jenkins, 1996/2008). Prisustvo drugih grupa koje se identifikuju na određeni način neophodno je za razumijevanje nas samih jer kolektivni identiteti nisu izolovani procesi. Naprotiv, oni nastaju i razvijaju se u interakciji s drugim grupama, pri čemu se ta interakcija odvija preko fluidnih društvenih granica ili okvira (*social boundaries*). Štaviše, postojanje određene grupe uslovljeno je postojanjem drugih grupa, kao i održavanjem društvenih granica između njih (Barth, 1969). I zapažene sličnosti i razlike, kao i društvene granice među grupama, ništa su drugo do socijalni konstrukti koji simbolički postoje u glavama pojedinaca, omogućavajući im da stvore – ili pak ne stvore – osjećaj pripadnosti nekoj grupi (Cohen, 2001).

Sociopsihološke teorije nadalje tvrde da se pojedinci snažno identifikuju sa svojom grupom i pripisuju emotivni značaj takvom identitetu, smatrajući ga preduslovom za sticanje samopoštovanja i samopouzdanja. Težeći da stvore i održe takvo stanje, pojedinci imaju tendenciju da favorizuju svoju grupu kada je porede sa drugima, što za posljedicu ima pripisivanje negativnih karakteristika članovima drugih grupa. Ovo može dovesti do stvaranja negativnih stereotipa, predrasuda, diskriminacije ili čak intergrupnog konflikta (Tajfel i Turner, 1986).

Osim toga, pojedinci su skloni umanjivanju percipiranih razlika među članovima svoje grupe, ali i uvećavanju percipiranih razlika u odnosu na članove drugih grupa, naročito u onim aspektima koji se odražavaju pozitivno na njihov identifikacioni proces, odnosno na njihov proces samorazumijevanja (Hogg i Abrams, 1998).

Oslanjajući se na Frojdiv koncept “narcisizma malih razlika” (*narcissism of small differences*), nadalje se tvrdi da što su grupe sličnije među sobom,

postoji i veća potreba za isticanjem postojećih razlika, bez obzira na to koliko se malim, gotovo zanemarljivim, te razlike mogu činiti (Blok, 1998; Brewer, 2001; vidi takođe Bourdie 1984: 479).

Ovaj rad upravo će se fokusirati na navedeni aspekt kolektivnih identiteta koji stavlja akcenat na percipirane razlike među društvenim grupama, i to posmatrajući odnos između *izbjeglica* i *Semberaca* u Bijeljini. Članak predstavlja rezultat jednoipogodišnjeg boravka i etnografskog rada na terenu (maj 2016 — decembar 2017), u sklopu doktorskog istraživanja na temu uticaja rata i prisilnog raseljenja na proces identifikacije nekadašnjih interno raseljenih Srba u Bijeljini. Pored analize arhivskog i drugog materijala te mnogobrojnih formalnih i neformalnih razgovora, korišćene su i druge kvalitativne metode istraživanja, kao što su posmatranje (posmatrač-učesnik i učesnik-posmatrač) kao i nestandardizovani dubinski intervjui sa 44 stanovnika Bijeljine, od kojih je 14 *Semberaca* i 30 *izbjeglica*. Samim tim, namjera ovog rada je da pristupi temi iz *bottom-up* perspektive, pokušavajući da oslušne glas stanovnika jedne relativno male društvene zajednice i na taj način opiše i razumije pojedine društvene pojave na mikro nivou, smatrajući ih potencijalno važnim za razumijevanje širih fenomena, ne samo na prostoru Bosne i Hercegovine nego i cijele bivše Jugoslavije. U posljednje vrijeme, stanovište da bolje sagledavanje širih fenomena – barem kada je Bosna i Hercegovina u pitanju – iziskuje prisustvo većeg broja studija na mikro nivou, dobilo je sve više na značaju, i to u različitim naučnim disciplinama (vidi npr: Bergholz, 2018; Brković, 2017; Correia, 2018; Jansen et al., 2016; Sivic-Bryant, 2016; takođe Bougarel et al., 2007).

/ Rat u Bijeljini i demografska dinamika

Na početku rata u Bosni i Hercegovini, opština Bijeljina imala je 96.988 stanovnika, od kojih se 59,17% izjašnjavalo kao Srbi (57.389), 31,17% kao Muslimani (Bošnjaci) (30.229), oko 5% kao Jugosloveni (4.426), dok su Hrvati činili svega 0,51% od ukupnog broja stanovnika ove opštine. Sâm grad Bijeljina, odnosno urbano gradsko jezgro istoimene opštine, brojao je 36.414 stanovnika, od kojih je Muslimana bilo najviše – 52,24%, potom su po brojnosti bili Srbi (28.69%) i Jugosloveni (9.47%). Ako izuzmemo nekoliko manjih zaseoka kao i selo Janja sa 94,38% muslimanske populacije, ruralno područje opštine

Bijeljina bilo je pretežno, a u pojedinim slučajevima čak i isključivo, naseljeno Srbima.²

/ Etničko čišćenje

Oružani sukob u Bijeljini trajao je svega nekoliko dana, od 31. marta do 4. aprila 1992. godine, te je grad ostao pošteđen materijalnih razaranja. Zbog svoga statusa geostrateške spona između istočnih i zapadnih dijelova Bosne i Hercegovine, koji su tada bili pretežno naseljeni Srbima, svoje neposredne blizine granici sa Srbijom, kao i dominaciji nacionalističke Srpske demokratske stranke (SDS) u lokalnoj skupštini ali i javnom životu, za SDS je bilo od velike političke i strateške važnosti da Bijeljina što prije padne pod srpsku vojnu i političku kontrolu. Koristeći etničke tenzije nastale zbog sve češćih nasilnih incidenata na teritoriji opštine, početkom aprila 1992. godine paravojna grupa sa sjedištem u Srbiji, Srpska dobrovoljačka garda (SDG)³, zajedno s lokalnom bijeljinskom teritorijalnom odbranom, veoma je brzo preuzela kontrolu nad širim područjem opštine Bijeljina (vidi takođe: Calic, 2009; Correia, 2018).

Aprilsko nasilje u Bijeljini je možda trajalo kratko, ali je tom prilikom stradalo 48 civila, od kojih su većina bili Bošnjaci no neki su bili i Albanci i Srbi.⁴ Tih nekoliko dana bilo je dovoljno da slike nasilja pripadnika SDG-a u Bijeljini

- 2 Popis stanovništva. Republika Bosna i Hercegovina. Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine. Nacionalni sastav stanovništva: rezultati po opštinama i naseljenim mjestima 1991. Statistički Bilten 234. Decembar 1993.
- 3 Srpska dobrovoljačka garda (takođe poznata i kao Arkanovi Tigrovi) bila je ozloglašena paramilitarna grupa predvođena Željkom Ražnatovićem Arkanom. Grupa je formirana u Srbiji 1990. promovišući se kao “instrument za odbranu Srba koji žive van Srbije, kao i za zaštitu srpskih interesa u sklopu Jugoslavije“. Arkanovi Tigrovi su bili angažovani u Istočnoj Slavoniji u Hrvatskoj 1991–1992., kao i na različitim lokalitetima u Bosni i Hercegovini tokom 1992. i 1995. godine. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) Ražnatovića je optužio za zločine protiv čovječnosti, kršenje zakona i običaja ratovanja te za teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949. godine. Međutim, suđenje nije otpočeto jer je nad Ražnatovićem izvršen atentat 2000. godine. (vidi: Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), Indictment against Ražnatović. IT-97-27. http://www.icty.org/x/cases/zeljko_raznatovic/ind/en/ark-ii970930e.pdf. Pristupljeno: 15. januara 2020.
- 4 U svom prvom izdanju nakon oružanog konflikta u Bijeljini, lokalne *STM Novine* (No. 265/1992) objavile su da postoji 40 žrtava oružanog sukoba, od kojih je 34 ne-Srba. MKSJ je usvojio broj od 48 žrtava, od kojih je ne-Srba bilo 45.

prema bošnjačkim civilima ostanu zauvijek zabilježene kamerom ratnog foto-reportera Rona Haviva, i postanu neki od najprepoznatljivijih simbola rata u BiH, služeći kao osvješćujući prikaz toga koliko je oružani konflikt u ovoj zemlji znao biti surov i nemoralan.⁵ Tog proljeća 1992. stotine Bošnjaka je napustilo ili bilo protjerano iz svojih domova, a proces zastrašivanja i nasilja prema manjinskim etničnim grupama u Semberiji (pretežno Bošnjacima, ali i Romima, Hrvatima i Albancima) nastavio se sve do kraja rata. Kao što su neki izvještaji međunarodnih organizacija utvrdili, u Semberiji su se dogodila tri talasa nasilnog protjerivanja Bošnjaka: u aprilu 1992. godine u toku i nakon oružanog sukoba; u avgustu i septembru 1993. godine; i od jula do septembra 1994. godine (Amnesty International, 1994; Human Rights Watch, 2000; International Crisis Group, 2000; vidi takođe: Correia, 2018; Trbić, 2007a, 2007b).

Krivični procesi protiv nekadašnjih vrhovnih lidera Republike Srpske, a koje je sproveo Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), utvrdili su da se protjerivanje Bošnjaka vršilo pomoću akata diskriminacije, zastrašivanja, prijetnji, prisilnih deložacija, prinudnog rada, pritvoreništva u lokalnom kampu Batković, uništenja kulturnog i religijskog nasljeđa, kao i drugih formi etnički-motivisanog nasilja.⁶ Nakon okončanja rata, demografska slika Bijeljine opisana na početku ovog poglavlja drastično se izmijenila. Od 30.229 Bošnjaka 1991. godine, u Bijeljini ih je nakon rata ostalo svega 2.700, dok se u obližnjoj većinski-bošnjačkoj Janji taj broj smanjio sa 9.871 na samo 200 (Amnesty International, 1994; Human Rights Watch, 2000; Wubs, 1998).

/ Etnički inženjering

U isto vrijeme kada su područje opštine Bijeljine napuštali Bošnjaci, naseljavali su je interno raseljeni Srbi, pretežno s područja današnje FBiH. Bijeljina je predstavljala prigodno utočište za raseljena lica naprije zbog svoje blizine

- 5 Na fotografiji je prikazan pripadnik Srpske dobrovoljačke garde koji nogom udara ubijenu srednjovječnu Bošnjakinju ispred njene porodične kuće. Pored nje ležala su još dva ubijena bošnjačka civila.
- 6 Vidi: Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), slučaj: Karadžić, Radovan (IT-95-5/18). Plavšić, Biljana (IT-00-39 & 40/1). Krajišnik, Momčilo (IT-00-39). www.icty.org. Pristupljeno: 15. januara 2020.

granici sa Srbijom, zatim zbog odsustva direktnih ratnih sukoba na njenoj teritoriji, kao i očuvanosti stambenog fonda za privremeni smještaj izbjeglih lica, koji je uglavnom podrazumijevao napuštene bošnjačke kuće (Human Rights Watch, 2000; Wubs, 1998). Takođe, Bijeljina je ostvarivala relativni ekonomski napredak u odnosu na druge opštine slične veličine, i to zahvaljujući razvijenoj poljoprivrednoj proizvodnji, ali i ilegalnoj trgovini (švercu) koja je u to vrijeme bio više nego evidentna, premda, u uslovima ratnih sukoba, gotovo nikada kažnjavana.⁷

Već u maju i junu 1992. oko 20.000 Srba izbjeglo je u Bijeljinu i njena okolna sela, dok je taj broj u julu iste godine dostigao broj od 30.000 (Amnesty International, 1994). Takođe, nekoliko hiljada od oko 80.000 Srba (Amnesty International, 2000; Sell, 1999), koji su napustili sarajevske opštine nakon što su Dejtonskim mirovnim sporazumom te opštine bile prisajedinjene FBiH, prispjelo je u Bijeljinu u februaru i martu 1996. godine. Prema Pašaliću (2004) koji je bazirao svoje istraživanje na podacima prikupljenim od strane Republičkog statističkog zavoda RS, 1996. godine opštinu Bijeljina naseljavalo je oko 104.831 ljudi, od kojih je 67.625 pripadalo kategoriji domicilnog stanovništva (19.627 domaćinstava), dok je izbjeglica (uglavnom iz Hrvatske) i interno raseljenih lica bilo 37.206 (11.272 domaćinstava). Dakle, neposredno nakon završetka rata u Bosni i Hercegovini, izbjeglice i interno raseljena lica u Bijeljini činili su 35,5% od ukupne populacije ove opštine. Iz Hrvatske je bilo ukupno 208 izbjeglih domaćinstava iz 50 različitih opština, od čega je najveći broj bio iz Rijeke (35) i Zagreba (18). Isti izvori tvrde da su interno raseljena lica u Semberiju izbjegla iz skoro 90 različitih opština u Bosni i Hercegovini, pri čemu je najviši procenat onih koji su prinudno protjerani iz nešto većih i urbanijih bosanskohercegovačkih opština, kao što su Tuzla (4.198 domaćinstava ili 37,24%), Sarajevo (2.151 domaćinstava ili 19,08%) i Zenica (1.918 domaćinstava ili 17,01%). Novi nezvanični popis stanovništva uslijedio je 2000. u saradnji između nadležnih organa Republike Srpske i UNHCR-a. Prema ovom izvoru, 2000. godine u Bijeljini je živjelo 27.828 interno raseljenih lica (8.942

7 Lokalne *SIM Novine* često su pisale o ilegalnom švercu i drugim kriminalnim aktivnostima u Bijeljini (vidi, na primjer: *SIM Novine* br. 11. januar 1993.; *SIM Novine* br. 12. mart 1993.; *SIM Novine* br. 16. jul 1993.; *SIM Novine* br. 17-18. avgust-septembar 1993.; *SIM Novine* br. 19. oktobar 1993.; *SIM Novine* br. 21. januar 1994.; *SIM Novine* br. 22. februar 1994.; *SIM Novine* br. 25. maj 1994.; *SIM Novine* br. 26. jun 1994.; *SIM Novine* br. 29. septembar 1994.; *SIM Novine* br. 38. jun 1995.).

domaćinstava), od kojih su značajna većina bili Srbi (27.687 ili 99,49%). Isto tako, u periodu od 1992. do 2001. godine, u novopridošlim porodicama rođeno je 2.449 djece, koja su automatski naslijedila i status interno raseljenih lica.⁸

Uz ovako veliki broj interno raseljenih lica, Bijeljina je neposredno nakon kraja rata bila prenaseljen grad, koji nije mogao zadovoljiti niti najosnovnije socio-ekonomske potrebe svojih stanovnika. Stambeno pitanje interno raseljenih lica rješavano je njihovim zbrinjavanjem kod rođaka i prijatelja, ali u najvećem broju slučajeva njihovim useljavanjem u napuštene bošnjačke kuće. Nerijetki su bili i slučajevi gdje su Bošnjaci koji su za vrijeme rata ostali u Bijeljini djelili svoja domaćinstva sa interno raseljenim Srbima, a u skladu sa tada važećim propisima Republike Srpske. Problem sa prekomjernim brojem stanovnika u to vrijeme doživio je svoj vrhunac kada su se protjerani Bošnjaci počeli vraćati svojim domovima u Bijeljini. Naime, Aneksom VII Dejtonskog mirovnog sporazuma⁹ uveden je institut takozvanog “domicilnog povratka” [*domicile return*] koji je podrazumijevao pravo svakog izbjeglog ili raseljenog lica da se vrati u svoj prijeratni stan ili kuću. Namjera iza ove odredbe bila je da se povraćajem privremeno napuštene imovine i omogućavanjem povratka svih izbjeglih i raseljenih lica omogući i povratak multietničke geografske slike Bosne i Hercegovine kakva je postojala prije oružanog sukoba i etničkog čišćenja, odnosno stvaranja etnički homogenih teritorija unutar države.

Ovakav stav međunarodne zajednice nije odgovarao srpskim i hrvatskim nacionalističkim elitama kojima je bilo u interesu da očuvaju etnički homogene regione unutar BiH, za razliku od bošnjačkih političkih elita koje su ohrabrivale pripadnike svoje etničke grupe da se vrate svojim kućama, naročito u one dijelove zemlje gdje bi predstavljali manjinsku etničku grupu (tzv. “manjinski povratak”) (Stefanović i Loizides, 2017). S tim u vezi, Stefan-sson (2006: 128) opisuje da su srpske i hrvatske političke elite zagovarale “ideologiju ostanka”, za razliku od bošnjačkih koje su bili sklonije “ideologiji povratka”. Opstrukcije bijeljinskog rukovodstva predvođenog SDS-om po pitanju manjinskog povratka Bošnjaka (odloženo usvajanje i primjena zakonskih i drugih akata, nesprovođenje deložacija, prolongiranje procesa povraćaja privremeno napuštene imovine i sl.), neposredno nakon rata predstavljale su

8 Ministarstvo za izbjeglice i raseljena lica Republike Srpske, lična korespodencija. Jul 2015.

9 Cio tekst Aneksa VII dejtonskog mirovnog sporazuma koji se tiče izbjeglih i raseljenih lica dostupan na engleskom jeziku ovdje: <https://bit.ly/399TcaX>.

glavni problem u primjeni Aneksa VII. Povratak Bošnjaka u Bijeljину postao je moguć tek krajem 1990-ih i početkom 2000-ih godina kada je međunarodna zajednica počela primjenjivati oštrije mjere kao odgovor na ovakve manipulacije nacionalističkih političkih elita u opštinama u kojima su one imale političko-administrativnu kontrolu. Kako stambeni fond u Bijeljini nije bio oštećen niti razoren, izbjegli Bošnjaci su se relativno brzo mogli vratiti svojim kućama nakon što bi se i ostali uslovi za to stekli, ali se, u isto vrijeme, interno raseljeni Srbi koji su privremeno okupirali bošnjačke domove nisu mogli vratiti u prijeratna mjesta svog stanovanja, jer su njihove kuće u FBiH u velikom broju slučajeva bile spaljene ili razrušene.¹⁰

Problem alternativnog stambenog zbrinjavanja raseljenih Srba u Bijeljini koji su morali napustiti bošnjačke kuće a nisu imali uslova da se vrate u svoje, u opštini Bijeljina rješavan je na različite načine, nekad i uz pomoć vlada pojedinih država koje su gradile stambene jedinice za alternativni smještaj raseljenih Srba u cilju sopstvenog rasterećivanja u pogledu broja bošnjačkih izbjeglica (Human Rights Watch, 2000). Međutim, većina mjera sprovedena je od strane opštinskih vlasti koje su problem stambenog zbrinjavanja raseljenih lica odlučile rješavati dodjeljivanjem besplatnih placева na teritoriji opštine, gdje bi onda raseljeni Srbi koji nisu bili u mogućnosti ili nisu željeli da se vrate u svoja prijeratna prebivališta mogli sagraditi kuće i zbrinuti svoje porodice. Prema podacima iz 1996. godine, od ukupnog broja od 11.272 raseljenih domaćinstava, samo njih 77 izrazilo je želju da se vrati napuštenim domovima u FBiH, dok je 9.976 porodica poželjelo da ostane da živi na teritoriji opštine Bijeljina (Pašalić, 2004).

Zajedno sa potrebom rješavanja pitanja prenaseljenosti kao i međuetničkih incidenata koji su bivali sve češći tokom procesa povratka Bošnjaka u većinsku srpsku sredinu (Amnesty International, 2000; Human Rights Watch, 2000; Wubs, 1998), upravo je ta socijalna dimenzija ono na šta je tadašnja bijeljinska vlast ukazivala kao na glavni razlog zašto raseljenim licima dodjeljuje placеve bez novčane nadoknade, umjesto da pomogne njihov povratak prijeratnim domovima. U intervjuu sa visokim zvaničnikom opštine Bijeljina u to vrijeme, istaknuto je da su se placеvi dodjeljivali po strogo utvrđenim pravilima koja

10 Na primjer, u intervjuu *Semberskim novinama* (397/2000) načelnik opštine Bijeljina izjavio je da samo u Janji u tom momentu živi oko 15.000 raseljenih Srba, od kojih njih 70% nije imalo gdje da se vrati jer su im domovi u FBiH bili porušeni.

su zahtijevala da korisnici placeva budu zaista samo ona lica koja nisu mogla da se vrate svojim domovima zbog njihove fizičke destrukcije, pri čemu su prednost imale porodice palih boraca i ratnih vojnih invalida, kao i porodice sa nikakvim ili izuzetno niskim primanjima. Takođe, isticalo se i to da Aneks VII Dejtonskog mirovnog sporazuma u članu 1. i 4. predviđa da svako lice ima pravo da bira destinaciju povratka, te ne smije biti primorano da donosi odluke u tom domenu ukoliko bi se takva odluka štetno odrazila na njihovu bezbjednost i mogućnost ponovnog uspostavljanja normalnog života.¹¹

Bijeljinske opštinske vlasti nastavile su s praksom obezbjeđivanja uslova za ostanak interno raseljenih lica, i to ne samo putem dodjeljivanja besplatnih placeva, nego i dodjelom građevinskog i drugog materijala kao i novčane pomoći. Nekad su ovakve mjere sprovedene u skladu sa odlukama skupštine opštine, a nekad u saradnji sa lokalnim firmama i organizacijama koje su iskazivale želju da pomognu izgradnju stambenih objekata za svoje zaposlene.¹² Jedan od mojih ključnih informanata potvrdio je i da su raseljeni Srbi posegli za boljom internom organizacijom kako bi mogli pregovarati ili čak vršiti pritisak na lokalnu vlast u pogledu lokacije na kojoj će im se dodjeljivati placevi, jer se sticao utisak da se njihovo stambeno pitanje rješavalo *ad hoc* i često nepovoljno po sâma raseljena lica. Takođe, ukazalo se i na zloupotrebe prilikom dodjeljivanja placeva ili alternativnog smještaja koji je često odlazio u ruke pojedincima bliskim SDS-u, članovima lokalne i entitetske vlasti, ili jednostavno davan uz nadoknadu onima koji su to sebi mogli priuštiti.¹³ U neformalnim razgovorima bijeljinske *izbjeglice* često su pominjale i osjećaj da su ostali zapostavljeni i od strane svojih lokalnih i entitetskih vlasti, ali i međunarodne zajednice, koja ih u neku ruku nije smatrala “pravim” raseljenim licima zbog toga što su odlučili da se ne vrate svojim domovima, i tako učvrste ideju etničke homogenizacije Republike Srpske. Imućnija raseljena lica kupovala su zemljišta za izgradnju kuća, i to često neposredno uz takozvana *izbjeglička naselja* koja su nicala širom semberske ravnice. U svojim izvještajima iz 2002. godine, međunarodne organizacije utvrdile su da je najintenzivnija dodjela

11 Lični intervju sa nekadašnjim visokim zvaničnikom opštine Bijeljina (27. avgusta 2016. Bijeljina)

12 Takav je bio slučaj, recimo, sa firmom “Orao” (djelatnost: proizvodnja i remont turbomlaznih motora svih vrsta) koja je preseljena iz Rajlovca kod Sarajeva kada se i stanovništvo sarajevskih opština iselilo iz tog područja u februaru i martu 1996. godine.

13 Intervju sa Sretenom (60). 2. avgusta 2016. Nova Janja.

zemljišta za izgradnju stambenih jedinica vršena u istočnim opštinama Republike Srpske, od kojih je Bijeljina bila jedna od najočitijih primjera, zajedno sa Zvornikom (International Crisis Group, 2002; vidi takođe: Toal and Dahlman, 2011). Takođe, u Bijeljini je nastala i organizacija “Ostanak” koja je zagovarala selokaciju raseljenih Srba na teritoriji ove opštine i Republike Srpske generalno (Toal i Dahlman, 2011; vidi takođe: Harvey, 2006).

Međunarodna zajednica protivila se ovakvim aktima etničkog inženjeringa, pa je u jednom momentu donijela i odluku koja je zabranjivala dalju alokaciju zemljišta na teritoriji opštine Bijeljina. Naime, jedan od ciljeva vlasti u Republici Srpskoj bio je da se očuva relativna etnička homogenizacija ustanovljena tokom rata, što je podrazumijevalo i demografsku hegemoniju Srba na teritoriji tog entiteta, a samim tim i ohrabrivanje pripadnika srpske etničke grupe da se ne vrate svojim domovima koji su DMS-om postali dio FBiH, a koja je sada bila pod bošnjačkom i hrvatskom upravom. Kako tvrdi Correia (2018) koja je izučavala ova pitanja upravo u Bijeljini, zadržavanje interno raseljenih Srba na teritorijama na kojima su bili raseljeni predstavljalo je za vlasti u RS jedno od najjačih alata za uspostavljanje i konsolidaciju Republike Srpske. Republika Srpska je predstavljena kao “obećana zemlja” koja je raseljenim Srbima omogućavala novi početak, a njene vlasti nudile su podršku tokom procesa integracije. Zbog toga su na čestim komemorativnim skupovima i u komemorativnim narativima generalno, raseljeni – a potom “razmješteni” Srbi – postali simbol žrtvovanja za više nacionalne ciljeve. Upravo vođeni interesom uspostavljanja nacionalne teritorije i ostvarivanja nacionalnog jedinstva, vlasti u Republici Srpskoj su od raseljene populacije u Bijeljini prečutno očekivale brzu asimilaciju, pa i zapostavljanje već ustanovljenih prijeratnih identiteta (kao što su lokalni, regionalni, kulturni i sl.) na uštrb učvršćivanja onog najvažnijeg – etničkog/nacionalnog identiteta (Correia, 2018).¹⁴

/ Bijeljina danas

Zahvaljujući etničkom čišćenju i inženjeringu, ali i međunarodnim akterima koji nisu najadekvatnije ili nisu uopšte reagovali da ove akcije spriječe, niti kasnije da ih povratkom raseljenog stanovništva “isprave” (vidi npr: Bello-

14 Za sličan argument iznesen na račun vlasti u Republici Hrvatskoj, vidi: Čapo-Žmegač. J. 2007.

ni, 2007; Black and Gent, 2006; Franz, 2010; Eastmond, 2006; Gilbert, 2016; Phuong, 2000; Toal and O'Loughlin, 2009), Bijeljina je po posljednjem popisu stanovništva iz 2013. godine bila dominantno etnički srpski grad. Naime, od ukupnog broja stanovnika (107.715), 91.784 se izjasnilo kao Srbi, 13.090 kao Bošnjaci, 515 kao Hrvati, dok se među ostalim grupama još uvijek nalazilo i 151 lice koje se izjasnilo kao Jugosloven/ka. U poređenju s popisom iz 1991. godine, udio Srba u ukupnom broju stanovnika Bijeljine porastao je s 59,17% na 85,21%, dok se, sa druge strane, udio Bošnjaka više nego prepolovio – sa 31,17% na 12,15%. Bijeljinski urbani centar izgubio je svoju prijeratnu bošnjačku većinu: od ukupnog broja od 42.278 stanovnika, 2013. godine 35.798 njih deklariralo se kao Srbi (84,67%, u odnosu na 28,69% 1991. godine), i samo 4.469 kao Bošnjaci (10,57%, u odnosu na 54,24% 1991. godine). Selo Janja, s druge strane, ostalo je većinski bošnjačko – od 11.710 stanovnika, 8.532 izjasnilo se kao Bošnjaci (72,8%) i 3.054 kao Srbi (26,08%) koji su uglavnom nekadašnja raseljena lica, a sada stanovnici novoizgrađenog izbjegličkog naselja Nova Janja.

Nekada multietnička Bijeljina postala je “srpski” grad ne samo u demografskom već i u političkom smislu, što potvrđuje i podatak da je SDS neprestano na vlasti u Bijeljini još od prvih višestranačkih izbora u BiH 1990. godine. Zbog važnosti etničkih identiteta i uloge koju imaju praktično u svim sferama društvenog života u Bosni i Hercegovini, ova činjenica je bitna za razumijevanje toga kakva je dinamika razvoja bijeljinskog društva postojala u poslijeratnom periodu. Lokalne vlasti u Bijeljini već su tokom rata otpočele proces istorijskog revizionizma u odnosu na svoju komunističku prošlost, a samim tim i na prošlost koja je ukazivala na “bratstvo i jedinstvo” jugoslovenskih naroda koje se nakon rata iz 1990-ih željelo potisnuti ili potpuno izbrisati iz sjećanja. Iako su tokom godina obnovljeni kulturni spomenici bošnjačkog naroda, uključujući i u ratu porušene džamije, grad je zadržao predominantno “srpski” izgled koji se ogledao u izmijenjenim nazivima ulica, škola i preduzeća, ili u zamjeni postojećih i izgradnji novih kulturnih, religijskih i komemorativnih spomenika koji su sada ukazivali na znamenite figure ili događaje iz isključivo srpske istorije i kulture (Correia, 2018). U svom istraživanju, Correia (2018) je utvrdila i izuzetno snažan uticaj Srpske pravoslavne crkve na proces (selektivnog) sjećanja i jačanja srpskog nacionalnog jedinstva, najčešće kroz obnavljanje izvorne srpske kulture i tradicije, kao i povratka vjeri koja je bila potiskivana u socijalističkoj Jugoslaviji. Srbi u današnjoj Bijeljini, bez obzira na pol, starosnu dob, nivo obrazovanja ili urbano-ruralno porijeklo, imaju veoma

snažan osećaj etničkog identiteta koji dominira nad mnogim drugim oblicima identifikacije (npr. pripadnost lokalnoj zajednici ili određenom geografskom regionu). Osnovni stubovi njihovog etničkog identiteta su pravoslavna vjera, srpski jezik, kao i viđenje Republike Srpske – a ne Bosne i Hercegovine – kao svoje etničke domovine (Maksimović, 2019). U odnosu na bošnjačku manjinu u Semberiji, značajna većina Srba ovog regiona ne čini se spremnom, odbija, ili pak odlučuje da ostane tiha kada je tema suočavanja sa ratnom prošlošću u njihovoj lokalnoj sredini u pitanju. Uz samo jednu etničku grupu koja kreira javnu politiku u Bijeljini, etnička tolerancija i dalje je mala, dok društvo i dalje stoji miljama udaljeno od istinskog procesa pomirenja.¹⁵ S tim u vezi, u nastavku rada razmatraće se pitanje koliko su Srbi u Bijeljini zaista jedan relativno homogeni kolektivni entitet, odnosno tražiće se odgovor na pitanje u kojoj mjeri se Bijeljini može pripisati samo i jedino epitet “srpskog” grada.

/ Semberci i izbjeglice u Bijeljini

Popis stanovništva u Bosni i Hercegovini iz 2013. ukazao je na jedan zanimljiv podatak kada je srpsko stanovništvo u Bijeljini u pitanju. Naime, u Bijeljini je 2013. živjelo 34.868 stanovnika koji su u nekom momentu tokom i nakon rata imali status interno raseljenog lica, od kojih su 29.620 bili Srbi. Izraženo u procentima, ovaj broj predstavlja značajnu cifru od 32,27% u odnosu na ukupan broj stanovnika Bijeljine. Međutim, ovo ne znači da su sva navedena raseljena lica zapravo *izbjeglice* koje su u Bijeljину došle u periodu od 1992. do 1996. i odlučile da se u njoj stalno nastane. Podatak u stvari uzima u obzir sva lica koja su bila interno raseljena od 30. aprila 1991. godine, tako da u učešće nekadašnjih raseljenih lica u Bijeljini takođe mogu biti uključeni i svi oni koju su bili raseljeni u nekom drugom regionu Bosne i Hercegovine, ali su se naknadno (dakle, nakon 1996. godine) doselili u Bijeljину. Broj od 34.868 stanovnika Bijeljine koji su iskusili prisilno raseljenje je naročito bitan kada se uporedi sa brojem stanovnika koji su rođeni u Bijeljini i u njoj su živjeli i u vrijeme popisa

15 Vidi, na primjer: Musli, E: 25 godina nakon zločina u Bijeljini, Deutsche Welle, 2. april 2017. <http://www.dw.com/hr/25-godina-nakon-zlo%8Dina-u-bijeljini/a-38231792>, Pristupljeno: 27. jula 2017; Maglajlija, V: Arkanov teatar smrti u Bijeljini, Al Jazeera Balkans, 9. april 2017. <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/arkanov-teatar-smrti-u-bijeljini>, Pristupljeno: 27. jula 2017.

2013. godine (domicilnog stanovništva). Broj domicilnih stanovnika Bijeljine je 34.503 (32,02%), što je nešto manje od broja raseljenih lica u tom gradu, ali i više nego dvostruko manje od ukupnog broja “novopridošlog” stanovništva u Bijeljini, bilo da je riječ o prisilnom raseljenju ili voljnom preseljenju radi školovanja, zaposlenja i sl. (73.212 ili 67,9%). Ovako značajan broj novopridošlog stanovništva svakako je uticao, i nastavlja da utiče, na sve sfere bijeljinskog društva, na šta se lokalna vlast morala adaptirati putem aktivnog angažmana na polju rješavanja ekonomskih, socijalnih, infrastrukturnih i drugih pitanja. Istovremeno, sa znatno manjom pažnjom primjećivan i praćen, tekao je i proces adaptacije *izbjeglica* u novoj lokalnoj sredini i u odnosu na lokalno stanovništvo, ali isto tako i prilagođavanje *Semberaca* činjenici da su praktično postali demografska manjina u gradu u kome su rođeni i odrasli.

Razne studije iz oblasti migracija – i u kontekstu ovog rada *prisilnih* migracija – pokazale su da se raseljena lica suočavaju s izuzetnim osjećanjem gubitka, ne samo materijalnih dobara nego, između ostalog, i svojih prijeratnih familijarnih i drugih veza, kao i statusa koji su uživali u svojoj lokalnoj sredini i po kom su bili prepoznavani (vidi npr: Colson, 2003; Čapo-Žmegač, 2007; Duijzings, 1996; Loizos, 1977, 1981, 2008; Malkki, 1992, 1995; Petrović, 2007). Uz to, prilagođavanje novoj fizičkoj i društvenoj sredini predstavlja dodatni stres za raseljena lica i izaziva osjećanje bespomoćnosti i otuđenosti, čineći prisilno raseljenje “duboko uznemirujućim ljudskim iskustvom” (Zetter, 1988: 1). Ovo iskustvo, nadalje, utiče na percepciju “sebe” i “drugih”, odnosno stvara ili razvija nove, kao i nadograđuje, modifikuje ili zapostavlja prethodno stvorene kolektivne identitete. Sa druge strane, i domicilno stanovništvo doživljava neočekivanu i brzu promjenu u svom dosadašnjem fizičkom i društvenom okruženju, prolazeći kroz sličan proces identifikacije kao i novopridošlo stanovništvo. Proces identifikacije *izbjeglica* i *Semberaca* u Bijeljini podrazumijevao je odnos međusobnog poređenja u cilju samorazumijevanja posredstvom opažanja i razumijevanja drugih, ali isto tako i proces stvaranja i održavanja pretežno negativnih stereotipa koji su za cilj imali degradiranje druge grupe i, samim tim, afirmisanje kvaliteta sopstvene.

/ Borba za resurse

U ranom periodu raseljenja, a potom i relokacije raseljenih Srba u Bijeljini, jedan od primarnih izvora tenzija između *izbjeglica* i *Semberaca* predstavljalo je pitanje ko će ostvariti monopol nad raspoloživim resursima. Ovakav odnos ne predstavlja novitet; Clark (2006) je opisao borbu za ekonomske resurse između domicilnog i izbjeglog stanovništva u Turskoj, Brun (2003) u slučaju Šri Lanke međusobnu borbu za raspoložive poslove i obradivo zemljište, dok je Duncan (2005) primijetio tenziju između raseljenog i domicilnog stanovništva u Indoneziji jer su potonji smatrali da su u podređenom položaju, uzimajući u obzir činjenicu da raseljena lica primaju novčanu i drugu pomoć od države i mnogobrojnih inostranih humanitarnih organizacija. U svojoj studiji o raseljenim Srbima iz Hrvatske u Vojvodini, Dragojević (2010) je također otkrila nezadovoljstvo domicilnog stanovništva koje je raseljena lica smatralo previše imućnim da bi se mogli smatrati “pravim” izbjeglicama, te su na njih gledali kao na prijetnju po radna mjesta, pa čak i kao prepreku za upis djece iz domicilnih porodica u škole i na fakultete.

U nekim drugim slučajevima, pak, borba za raspoložive resurse ne mora nužno uključivati samo (opipljiva) materijalna dobra i ekonomske resurse, nego se može ogledati i u većoj grupnoj solidarnosti i jedinstvu, snažnijoj grupnoj disciplini, ili u monopolu nad značajnim pozicijama u lokalnim institucijama i, samim tim, nad odlukama koje se donose i mjerama koje se sprovode u konkretnoj lokalnoj zajednici (vidi npr. Čapo-Žmegač, 2007). Dok se u kompeticiji za ekonomske resurse ogleda želja za sticanjem materijalnih dobara, u kompeticiji za političku i/ili institucionalnu prevlast ogleda se želja za moći, koja najčešće nastupa kada novopridošla lica “stanu na svoje noge” i postanu u tom smislu ravnopravni sa domicilnim stanovništvom (Elias i Scotson, 1965/1994). U Bijeljini se ova tranzicija dogodila kada su početkom i sredinom 2000-ih *izbjeglice* izgradile svoje kuće ili kupile stanove, što je pomoglo otklanjanju imidža siromašnih, nesrećnih ljudi kakav su imali u prvobitnom periodu svog prisilnog raseljenja. Period konačnog stambenog zbrinjavanja korespondira s potrebom nekadašnjih raseljenih lica da se, nakon što su obezbijedili elementarne uslove za život svojih porodica, posvete razvijanju sopstvenih poslova ili napredovanja u postojećim, kao i aktivnijem angažovanju u političkom životu bijeljinske lokalne zajednice. Prateći sličan

trend i u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine gdje su politički oportunistam, korupcija i nepotizam sveprisutni (Čelebičić, 2017; Hromadžić, 2012; Kurtović, 2011, 2017), i u Bijeljini se na angažman u vodećim političkim strankama gleda kao na prva vrata na koja treba zakucati kada se radi o akumuliranju moći i izgradnji određenog statusa.

U vrijeme ovog istraživanja, takva dinamika dovela je do stanovišta i *izbjeglica* i *Semberaca* da je upravo njihov kolektivni entitet stavljen u potčinjen položaj u odnosu na “drugog”. Drugim riječima, i *izbjeglice* i *Semberci* smatraju da su članovi druge grupe privilegovaniji kada se radi o mogućnostima za stvaranje političko-ekonomske dominacije, kao i moći koja ovakvu dominaciju neminovno prati. *Izbjeglice* u Bijeljini smatraju da nemaju dovoljno predstavnika u političkim strankama – bilo da je riječ o onima na vlasti ili u opoziciji na lokalnom nivou – kao i da su nedovoljno prisutni u socio-političkom životu grada:

Mislim da su ljudi koji su došli odnekud u Bijeljину u pravu u vezi sa jednom stvari. U Bijeljini ima, ja procjenjujem, jedno 22 do 23 hiljade raseljenih lica danas, ili, da kažemo, četvrtina ukupne populacije. Ono što ljudi zamjeraju i što sam ja primijetio, jeste mala uključenost ljudi, bez obzira da li su iz Krajine došli, iz Hrvatske, iz sarajevske regije, travničke, ne znam, zeničke – mala je uključenost tih ljudi u društveno-politički život. Gotovo zanemarljiva. Evo, recimo, iz mog kraja, sarajevske regije, do ovih izbora, ove godine, dakle 18 godina nije bilo nikog sa tog područja u vlasti. Ni u legislativnoj ni u izvršnoj vlasti. Neki od njih su dio ovdje nekih političkih stranaka, ali ako imaš, na primjer, 30 ljudi u rukovodstvu, među njima je onih koji su došli sa strane možda pet ili šest. I uvijek će onih preostalih 25 vući na svoju stranu [...] tako da ova manjina ostane kratkih rukava. [Nenad (65). 24. avgusta 2016. Bijeljina]¹⁶

Moć u Bijeljini se takođe stiče i ogleđa kroz snažnije grupno jedinstvo i solidarnost, koje se u najvećem broju slučajeva stavlja u kontekst regionalnih identiteta. Za jedinstvo i solidarnost je takođe neophodno izgraditi razgranatu mrežu poznanstava ili bliskih kontakata s važnim pojedincima u Bijeljini, te

16 Kako bi se u potpunosti zaštitila anonimnost mojih sagovornika, sva lična imena u ovom radu su izmijenjena.

posredstvom *veza/štela* (Brković, 2017) uticati na povećanje sopstvenog uticaja i moći. Za *izbjeglice* u Bijeljini – pa čak i one koji su taj status stekli rođenjem u *izbjegličkoj* porodici – isticanje prijeratnih regionalnih identiteta, kao što su *Tuzlak/Tuzlanka, Sarajlija/Sarajka, Zeničanin/Zeničanka, Krajišnik/Krajiškinja*, služi pozitivnoj afirmaciji i stvaranju osjećaja ponosa zbog pripadnosti specifičnoj regionalnoj (i kulturnoj) grupi, za razliku od termina *izbjeglica* koji često sa sobom nosi negativne konotacije. Isto tako, insistiranje na prijeratnim regionalnim identitetima koji opstaju uprkos činjenici da je od oružanih sukoba prošlo dvije i po decenije, služi kao spona između prijeratnih procesa identifikacije i onih koji su nastupili nakon, stvarajući tako osjećaj identitetskog kontinuiteta među “preseljenim” Srbima, uprkos traumi prisilnog raseljenja kroz koju su prošli i koja čini srž njihovog zajedničkog *izbjegličkog* identiteta.¹⁷ Važno je napomenuti i to da su to *izmijenjeni* regionalni identiteti, jer, kako je ranije naglašeno, proces identifikacije traje neprekidno i zavisi od konkretnih okolnosti i društvenog konteksta. Drugim riječima, zbog rata i prisilnog raseljenja, ono što je, na primjer, značilo biti *Sarajlija* u Sarajevu, danas ne znači isto što i biti *Sarajlija* u Bijeljini, iz razloga što su se i okolnosti i grupe sa kojima se *Sarajlije* upoređuju promijenile u odnosu na prijeratni period.

Pripadnici specifične regionalne grupe u Bijeljini percipiraju jedni druge sličnima ne samo po pitanju geografskog porijekla, već i tradicije, kulture, mentaliteta, kao i zajedničkog ratnog i raseljeničkog iskustva u konkretnoj regiji ili gradu iz kojih su *izbjegli*:

Nećeš me pogrešno razumjeti kad kažem, ali znaš zašto sam sretan što mi je zet *Ozrenac* [kao i ja]? Nemam nikakvih kočnica prema toj njegovoj porodici, prijateljima i ne znam ni ja kome, jer se u potpunosti znamo. Igrom slučaja, mi se baš znamo, zajedno smo rasli. [...] Drugačije je sa *Sembercima* ili *Sarajlijama* ili *Krajišnicima* zato što imam utisak da oni mene ne razumiju; ne, neće me razumjeti. [...] Drugačiji su običaji, drugačiji način življenja, drugačije ophođenje, drugačije *sve*. [Milenko (48). 11. januara 2017. Bijeljina]

Ovakav osjećaj bliskosti u novoj i nepoznatoj fizičkoj i društvenoj sredini, za *izbjeglice* iz istih regiona stvarao je osjećaj jedinstva i solidarnosti u najrazno-

17 O važnosti stvaranja osjećaja identitetskog kontinuiteta kod izbeglih i raseljenih lica, vidi npr: Alpan, 2012; Hirschon, 1989/1998, 2004; Koufopoulou, 2003; Stelaku, 2003.

vršnjim životnim okolnostima: od fizičke pomoći prilikom izgradnje kuća, zajedničkih ekonomskih aktivnosti, do posredovanja u vezi sa zaposlenjem ili unapređenjem na poslu. Bilo da je prouzrokovano njihovim prijeratnim obrazovanjem i radnim navikama, ili sticajem okolnosti koje su ih primorale da praktično otpočnu potpuno nov život na potpuno nepoznatom lokalitetu, tokom vremena *izbjeglice* u Bijeljini dokazali su se kao dobri biznismeni, pregovarači i trgovci. Ova činjenica je naročito važna kada se stavi u kontekst već pomenute korupcije i nepotizma, iz razloga što su istaknuti *izbjeglice* na vodećim pozicijama u Bijeljini – bilo u javnim ustanovama i institucijama ili privatnim firmama – skloni zapošljavanju sebi bliskih i odanih ljudi, što se veoma često podudara i sa ljudima koji vode porijeklo iz iste geografske sredine. Ovo je jedan od razloga zbog kojeg *Semberci*, premda ne negirajući svojevrsnu dominaciju u pogledu političkog angažmana, smatraju da u stvari *izbjeglice* posjeduju više moći u Bijeljini, jer je njihova ekonomska snaga privlačna donosiocima odluka na lokalnom nivou, s kojim onda stvaraju bliske političke veze koje *izbjeglicama* omogućavaju da praktično “vladaju iz senke”.

Vjerujem da *izbjeglice* mogu lakše doći do posla nego domicilno stanovništvo. Da li znaš samo koliko ima *izbjeglica* u Bijeljini? Baš mnogo. I mnogi veliki lokalni biznisi su u rukama *izbjeglica*. Sjećam se kako mi je jedna drugarica *Semberka* jednom prilikom rekla: “Pa zar nemamo nikog *od naših* da se sjetio da se bavi tim-i-tim biznisom? Zar nismo i sami znali to da radimo prije nego što su *izbjeglice* došle?” Ja lijepo imam osjećaj da ima više *izbjeglica* nego lokalaca u Bijeljini. Možda zato što se *izbjeglice* baš drže zajedno. [Ksenija (39). 25. avgusta 2016. Bijeljina]

Upravo su to te karakteristike koje *Semberci* prepoznaju u *izbjeglicama* kada za njih, pomalo podrugljivo i sa zavišću, kažu da su “snalažljivi” i da se “drže zajedno”. Međutim, ovdje je važno istaći i to da su, pripisujući određene odlike drugoj grupi, *Semberci* istovremeno stvorili i izvjesnu sliku o sebi samima, tako da se često među mojim sagovornicima moglo čuti kako biti “snalažljiv” i “držati se zajedno” predstavljaju vrline koje treba poštovati, naročito jer ih “blagi” i “nesposobni” semberski stanovnici nisu u stanju sami posjedovati i iskoristiti.

Utiske koje su *Semberci* i *izbjeglice* stekli jedni o drugima po pitanju toga ko zauzima koje mjesto u lokalnoj ekonomskoj i socijalnoj hijerarhiji teško

je kvantitativno evaluirati i iskazati. Međutim, saznanja prikupljena tokom rada na terenu ukazuju na to da su i jedna i druga grupa sklone umanjivanju svoje i preuveličavanju pozicije onog "drugog". Naime, iako se može reći da su *izbjeglice* donedavno zaista bili nedovoljno zastupljeni u glavnim legislativnim i izvršnim organima grada, to se ne mora shvatiti kao dokaz toga da *Semberci* tendenciozno i zlonamjerno isključuju pripadnike ove grupe iz lokalnog političkog života. Kako su i mnogi sâmi *izbjeglice* potvrdili u neformalnim razgovorima, raseljeni Srbi u Bijeljini godinama su bili preokupirani rješavanjem stambenih i ekonomskih pitanja, te nisu bili u mogućnosti, niti su bili pretjerano voljni, da se aktivno bave političkim temama. Isto tako, kada je riječ o borbi za raspoložive resurse, *izbjeglice* ne predstavljaju homogenu grupu jer su podijeljeni u skladu sa svojim dominantnim, i često međusobno suprotstavljenim, regionalnim identitetima, bivajući samim tim "stranci" ne samo u odnosu na domicilno stanovništvo, nego i jedni u odnosu na druge. Ova činjenica svakako otežava proces uspostavljanja sveopšteg jedinstva među *izbjeglicama* iz različitih regiona, a koje bi bilo neophodno da se njihova politička moć izjednači sa onom koju posjeduju *Semberci*. Rad na terenu takođe je ukazao i na to da u posljednje vrijeme *izbjeglice* postaju sve više politički angažovani, pri čemu mnogobrojni pojedinci zauzimaju i vodeće funkcije u političkim strankama. Nemoguće je pronaći instituciju ili organizaciju čija su vrata zatvorena za nekadašnja interno raseljena lica, dok se u nekima od njih – kao, na primjer, u bijeljinskoj policiji, može reći da su *izbjeglice* znatno brojniji među rukovodiocima i zaposlenima.¹⁸

Takođe, pritužba *Semberaca* da teško dolaze do poslova jer uspješni *izbjeglice* favorizuju sebi bliske ljude s kojima dijele uže regionalne i kulturne sličnosti, potpuno je neopravdana, jer je situacija praktično identična i kada mnogobrojni uspješni *Semberci* biraju svoje zaposlene. Štaviše, gorepomenuti sveprisutni politički oportunitizam, nepotizam i korupcija, ali i generalna poli-

18 Tokom rata, sjedište Ministarstva unutrašnjih poslova bilo je u Bijeljini, i mnogobrojna raseljena lica, naročito iz šireg regiona Sarajeva, zauzela su vodeće pozicije u ministarstvu, policiji, graničnoj policiji i sl., najčešće zahvaljujući svojoj bliskosti s rukovodstvom SDS-a. Bivši komandir stanice javne bezbjednosti u Bijeljini naglasio je da je u vrijeme kada je on napustio ovu instituciju sredinom 2000-ih bilo 200 zaposlenih policajaca, od kojih je 128 bilo iz kategorije raseljenih lica. Takođe je ocijenio da je samo 20-30 procenata od ukupnog broja policijskih inspektora bilo iz kategorije lokalnog stanovništva (Intervju s nekadašnjim komandirnom stanice javne bezbjednosti u Bijeljini. 18. avgusta 2016. Bijeljina).

tička situacija u entitetu i zemlji, djelimično su zaslužni za mali, ali još uvijek prisutni animozitet između domicilnog i “novopridošlog” stanovništva u Bijeljini po pitanju raspodjele resursa i moći. Naime, imajući priliku da boravim u Bijeljini u vrijeme kampanje za lokalne izbore 2016. godine, zapazila sam napore gotovo svih, ali najprije dvije vodeće političke stranke i dva vodeća oponenta i na RS i na lokalnom nivou – Srpske demokratske stranke (SDS) i Stranke nezavisnih socijaldemokrata (SNSD), da strateški pridobiju glasove pripadnika određene regionalno definisane grupe tako što će naročito potencirati kandidate kod kojih je prisutan i izražen specifični regionalni identitet. Tokom kampanje, stranke su takođe posebno vodile računa da napomenu da se među njihovim kandidatima nalaze i *Semberci* i *izbjeglice*, smatrajući takvu izjavu dokazom da u bijeljinskom društvu ne postoje podjele na osnovu geografskog porijekla i da svako zaslužuje jednak tretman i šanse za razvoj i napredovanje.¹⁹ Ovo je zanimljivo stoga što u stvari otkriva upravo suprotno stanje od opisanog: sâmo kategorisanje stanovništva na *Semberce* i *izbjeglice* i potenciranje međusobnog jedinstva zapravo svjedoči da podjele u bijeljinskom društvu uistinu postoje, inače ne bi postojala ni potreba da se eksplicitno negiraju u vrijeme najintezivnijeg direktnog obraćanja potencijalnim glasačima. S druge strane, ovo je i veoma važno jer su mnogi moji sagovornici istakli da imaju osjećaj da se inicijalne podjele stvorene samim dolaskom ogromnog broja *izbjeglica* u Bijeljину, sada samo nepotrebno prolongiraju i produbljuju zahvaljujući lokalnim političarima koji stvaraju vještački razdor među *Sembercima* i *izbjeglicama*:

Mogu da primijetim podjele među ljudima po osnovu politike. Mislim da političari to smišljeno rade, da stavljaju... razvrstavaju ljude. Recimo, ja znam određene ljude koji su iz mog kraja i koji važe za neke bitne, je li, ljude, pa ih onda izmole da uđu u stranku jer se pretpostavlja da će oni za sobom povući ljude iz istog regiona [...] To sve rade strateški, to ne može biti slučajno. I to tako narodu i odgovara. Narod voli da je uvažen, da eto ima neko *naš*, je li, i baš dosta ljudi ima to [razmišljanje] kod sebe. [Ksenija (39). 25. avgust 2016. Bijeljina]

19 Vidi npr: Predstavljena lista kandidata “Uspješne Srpske” za lokalne izbore, Zvanični website opštine Bijeljina. 12. augusta 2016. <http://www.gradbijeljina.net/2016/08/12/predstavljena-lista-kandidata-uspjesne-srpske-za-lokalne-izbore/>. Pristupljeno: 13. marta 2018.

U direktnoj vezi s raspodjelom resursa stoji još jedna podjela koja je izuzetno često pominjana među svim stanovnicima Bijeljine – i to isključivo na njihovu ličnu inicijativu, a to je podjela na *ratne profiteri* i *običan narod/obične ljude*. Za razliku od kategorija “poštene ljudi” (Kolind, 2008) ili “narod” (Hromadžić, 2013) koje su primarno suprotstavljene kategorijama poput “politike” ili “političara”, kategorija *običnog naroda/ljudi* u Bijeljini stoji suprotstavljena kategoriji *ratnih profitera* koja se definiše nešto šire od gorepomenutih slučajeva. *Ratnim profiterima* smatraju se nekadašnji i sadašnji političari i drugi nosioci vlasti, ali isto tako i članovi policije i specijalnih jedinica policije, pograničnih službi, kao i pojedinci koji su tokom rata učestvovali u švercu i drugim ilegalnim aktivnostima na osnovu kojih su stekli enormno bogatstvo i moć, dok je *običan narod* preživljavao strašne posljedice ratnih destrukcija u svim sferama života. *Ratni profiteri* ne samo da nisu bili kažnjeni za ove aktivnosti, nego su se u međuvremenu stopili s lokalnim vladajućim strukturama – na manje ili više direktan način – omogućavajući na taj način da svoje ilegalno stvoreno bogatstvo i moć uživaju i danas. Samim tim, *običan narod*, koji često ističe svoj doprinos u vidu vojnog angažovanja za razliku od *ratnih profitera*, ne samo da je stavljen u poziciju da bude zavisn od “lokalnih moćnika” kada je, recimo, njihovo zapošljavanje u pitanju, nego je i dalje na izvjestan način ostao lišen dostojanstva, baš kao i u vrijeme sâmi ratnih sukoba i/ili prisilnog raseljenja. Navedena dihotomija prevazilazi podjelu na *Semberce* i *izbjeglice*, jer *običan narod* osjeća nepoštovanje i ponekad pokazuje otvoreni prezir prema *ratnim profiterima*, bez obzira na njihovu etničku/nacionalnu pripadnost, region iz kojeg potiču, ili vrijeme koje su proveli živeći u Bijeljini. Upravo je to razlog zašto je važno istaći prisustvo ovako dubokog rascjepa između dvije kategorije stanovništva, jer, za razliku od kategorije *Semberaca* i *izbjeglica* u kontekstu njihove borbe za raspoložive resurse, podjela na *ratne profiteri* i *običan narod* znatno je snažnije inkorporisana u lokalnu strukturu i posjeduje znatno više potencijala da održi i produbi društvene podjele, kao i nejednakost, među stanovnicima Bijeljine.

/ Kulturne razlike: Ko je veći *seljak*?

Čak i kada su se izvjesni suprotstavljene kolektivni identiteti primarno formirali i vremenom modifikovali zbog borbe za raspodjelu raspoloživih resursa,

animoziteti ili čak konflikti među grupama najčešće bivaju najvidljiviji u kulturnoj sferi, odnosno u pripisivanju raznih kulturnih stereotipa drugoj grupi. Drugim riječima, upravo su percipirane kulturne razlike ono za čim grupe najčešće posežu u procesu razumijevanja sebe i drugih. Bez obzira na to koliko dvije grupe mogu biti slične po pitanju etničke pripadnosti, jezika ili religije, ove sličnosti postaju nebitne u odnosu na percipirane razlike poput onih baziranih na obrazovanju, zanimanju, ili jednostavno vremenu provedenom živeći u datoj lokalnoj sredini, kakav je slučaj s izbjeglim i raseljenim licima i domicilnim stanovništvom (vidi npr: Clark, 2006; Čapo-Žmegač, 2007; Duijzings, 1995; Hirschon, 1989/1998; Köker, 2003; Koufopoulou, 2003; Stelaku, 2003).

U Bosni i Hercegovini, mnogobrojne studije tek su se dotakle odnosa domicilnog i raseljenog stanovništva sa stanovišta međusobnog pripisivanja negativnih kulturnih stereotipa koji, što je vrlo važno napomenuti, najčešće uključuju dihotomiju “urbano-ruralno” (Armakolas, 2007; Eastmond, 2006; Jašarević, 2007; Kolind, 2007; Maček, 2009; Pickering, 2007; Stefansson, 2006). S druge strane, pitanje odnosa domicilnog i “preseljenog” stanovništva u tom smislu do sada je ostalo neistraženo. Takođe, interesovanje akademske zajednice za ovo pitanje uglavnom je uključivalo istraživanje dinamike manjinskog povratka, te je samim tim i opalo kada se proces povratka izbjeglih i raseljenih lica u Bosni i Hercegovini smatrao riješenim sredinom 2000-ih. Stoga će se na narednim stranicama ovaj rad baviti pitanjem da li je i kakve kolektivne identitete rat i iskustvo prisilnog raseljenja stvorio kod *izbjeglica* u Bijeljini dvije i po decenije nakon ovih događaja, i to uzimajući u obzir percipirane kulturne razlike u odnosu na domicilno stanovništvo – *Semberce*.

Dihotomija urbano-ruralno, odnosno pitanje urbanog/ruralnog porijekla dominiralo je raspravama za vrijeme i nakon rata u Bosni i Hercegovini, polazeći od toga da je postojala percepcija među urbanim stanovništvom da su za sâm rat i u njemu najveća učinjena zlodjela, krivi u stvari *seljaci*, odnosno “ljudi sa sela” koji su željeli “uništiti” grad i njegove “urbane” vrijednosti (Bougarel, 1999; Graves, 2017; Kolind, 2008; Sorabji, 2006; Stefansson, 2007). Takođe, neke studije istakle su želju za preseljenjem iz ruralne u urbane sredine kao jedan od važnijih razloga zašto mnogobrojna izbjegla i raseljena lica nisu željela da se vrate svojim prijeratnim domovima, te samim tim zašto u nekoj mjeri postupak ponovnog uspostavljanja etničke heterogenizacije na kraju nije uspio (Belloni, 2007; Jansen, 2007, 2011; Phuong 2000, 2004;

Stefanovic i Loizides, 2017; Toal i Dahlman, 2004). Na važnost ove dihotomije ukazivalo se i u poslijeratnom periodu, kao i na potrebu ispitivanja uzroka i posljedica stvaranja i održavanja različitih stereotipa koji se baziraju na nečijem urbanom ili ruralnom porijeklu (vidi npr: Jansen, 2005), ali ovo pitanje nije privuklo ozbiljnu pažnju značajnog broja studija. U tom smislu, kako će nastavak ovog rada pokazati, Bijeljina predstavlja izuzetno podobnu sredinu za traženje odgovora na ova pitanja.

Svi moji sagovornici tokom formalnih i neformalnih intervjuva i razgovora, bez izuzetka, istakli su distinkciju urbano-ruralno, odnosno pitanje urbanog/ruralnog porijekla, kada bi govorili o svojoj poziciji ili opisivali svoja iskustva u bijeljinskoj lokalnoj sredini. I sâm boravak na terenu ukazao je na to da je samorazumijevanje *Semberaca* i *izbjeglica* direktno i u velikoj mjeri povezano s percepcijom ruralnosti onog “drugog”, odnosno urbanosti sebe samih. Distinkcija urbano-ruralno dominira bijeljinskim društvom i oblikuje svakodnevne diskurse obje grupe, bilo da se koristi samo kao izvor međusobnih smicalica (naročito među mlađim generacijama), ili ide do te mjere da dovodi do samopercepcije članova jedne grupe da su njihove pozicije, moći i prava na privilegije ugroženi upravo zbog onog “drugog”. Na mnogobrojnim porodičnim i drugim okupljanjima kojima sam prisustvovala, domaćini bi vodili računa da naglase porijeklo svojih gostiju i zvanica, kako bi izbjegli uobičajene diskusije koje se tiču urbanog ili ruralnog porijekla, a koje neminovno bivaju uvredljive barem za članove jedne grupe. “Ko je veći *seljak*”, dakle, glavno je pitanje koje *Semberci* i *izbjeglice* u Bijeljini postavljaju kada pokušavaju razumjeti sebe i druge, i to obično sebe *na uštrb* “drugih”. Biti *seljak* u Bijeljini, kao i u ostatku Bosne i Hercegovine, ne opisuje samo pojedinca koji živi na ruralnom području i bavi se poljoprivredom, nego sa sobom nosi i derogatorna značenja koja dovode u pitanje kulturu, obrazovanje, manire, čak i neke osnovne ljudske vrline pojedinaca koji se smatraju *seljacima*. U tom smislu, kada *Semberci* i *izbjeglice* upoređuju stepen urbanosti ili ruralnosti drugog, odnosno prave poređenje ko je od njih veći *seljak*, oni u isto vrijeme porede i percipirane kulturne razlike koje se tiču nivoa obrazovanja, kosmopolitizma ili sveopšte sofisticiranosti u govoru, izgledu i ponašanju.

Bijeljinski medijski portali svakodnevno su prepuni komentara čitalaca koji posežu za raspravama o urbanom i ruralnom porijeklu, bez obzira na to koja je primarna tema date vijesti ili članka. Na primjer, ovo su neki od kome-

tara koji su se mogli naći na portalu Info Bijeljina²⁰, a ticali su se vijesti da je lokalni političar iskazao nezadovoljstvo jer u redovima njegove stranke nema dovoljno *Semberaca* u odnosu na “novopridošlo” stanovništvo, kao i vijesti da je tinejdžer pokušao upucati drugog tinejdžera u jednom popularnom gradskom klubu:

Šteta što niko nema u vrhu iz Semberije, koji je to intelektualni minus, a kad je prošlo rukovodstvo stranke bilo bez ijednog *izbjeglice*, nisi se mnogo uzbuđivao [...] Idi sadi kupus. A dokle više podjele na *Semberce* i “ostale”? Čuj, majke ti, nema niko iz Semberije. Pa odakle su? S Marsa? Žive 25 godina u Semberiji, a kaže nema niko iz Semberije. (Za vrijeme izbora) nisi uslovljavao [...] da samo *Semberci* glasaju za tebe. Tad su (ti bili) dobri i “ostali”.

Svaka čast za ovo (da) *Semberci* nisu u vrhu, i treba tako [...], ovi neki se pojavili od nekuda i kao skakavci napali na Bijeljину, da su to bar ljudi koji su (se) doselili u Bijeljину u toku rata pa i hajde, nego neka mraka²¹ od skora sišla sa neke čuke...

“Ovi neki, pojavili se od nekuda, skakavci napali na Bijeljину, mraka...” A u stvari želi reći pametniji, obrazovaniji, šlifovaniji, kulturniji, samo ne može da prevale preko usta. Tačno i niste ni za šta drugo osim za kupus.

Info Bijeljina, 29. septembra 2017.

/

Sve su to *izbjeglice* došle u Bijeljину, pa donijele tu *kulturu* [sarkastično].

Tužno, ti si veliki nečovjek [...] *Izbjeglice* su vam i napravile

20 Vojin Mitrović prijeti SNSD-u sa vrućom jeseni. Info Bijeljina. 26. septembra 2017. https://www.infobijeljina.com/27157_Vojin-Mitrovic-prijeti-SNSD-u-sa-vrucom-jeseni.html. Pristupljeno: 5. aprila 2018.; Bijeljina: Maloljetnik naoružan puškom ušao u lokal, savladali ga gosti. Info Bijeljina. 9. novembra 2017. https://www.infobijeljina.com/28460_Bijeljina-Maloljetnik-naoruzan-puskom-usao-u-lokal-savladali-ga-gosti.html. Pristupljeno: 5. aprila 2018.

21 Pogrdna riječ koja znači ološ, šljam.

grad od ove semberske kasabe, a vidi se koliko ste zavidni. Ti si nečovjek. [...] Ako imaš ovakvo mišljenje o Bijeljini, što se nisi vratio ili produžio dalje, a ne završio ovdje? “Tužno” (je) šta ti znaš o *izbjeglicama* [...]. Pa mi smo i napravili Bijeljину kao grad, niste ni imali status grada dok vam iste te *izbjeglice* nisu došle [...]. Krivo vam je što smo svi za par godina stekli ono što vi u Semberiji niste mogli za 100 godina vašeg kupusarskog života. *Izbjeglice* vam drže cijeli grad [...] A vi za 100 godina ste stvorili par dunuma zemlje [...], kroz vaša sela kad se prođe ne može se živjeti od smrada.... O da, baš ste nam kulturno uzdigli Bijeljину i Semberiju! Bijeljina nije ni mogla da se razvija prije rata jer je sve moralo da ide u prokletu Sarajevo! Treba Bijeljину da kujete u zvijezde, mnoge vas je tek dolazak u Bijeljину sa brda i planina naučio načemu! Sve (zlo) što je došlo u Bijeljину, došlo je sa strane. Po gradu primjećujete da probleme prave isključivo *oni*. U životu je bolje imati sidu negu *Sarajliju*, sa sidom se danas normalno živi. *Sembeci* su pošten narod koji svoj dinar krvavo zarađuje. A ja sam svoj grad napustila samo da ne gledam zlo (čitaj: *izbjeglice*) očima. Ti očito i ne možeš imati *Sarajliju*, nije ih svako dostojan, a to što si pobjegla iz rodnog grada govori da si *ti* zlo, a ne *izbjeglice*, jer ne možeš podnijeti nečiji uspjeh. Više voliš biti sluga (u) tuđini nego živjeti sa obrazovanim i kulturnim *izbjeglicama*. Info Bijeljina, 9. novembra 2017.

Premda internet komentari nose sa sobom veću dozu direktnosti i uvredljivog govora, ovi navodi sa portala Info Bijeljina u velikoj mjeri odražavaju ono što sam mogla i sama čuti od svojih sagovornika – bilo u intervjuima ili neformalnim razgovorima – kao i primijetiti dugotrajnim boravkom na terenu. Najprije se treba osvrnuti na pitanje borbe za raspodjelu raspoloživih resursa kao i važnosti koju učestvovanje u lokalnom političkom životu ima za stanovnike Bijeljine, a što je bilo analizirano ranije u ovom radu. Dominacija *izbjeglica* u ekonomskoj sferi vidljiva je u komentaru koji ističe činjenicu da su *izbjeglice* toliko napredovale od svog prisilnog raseljenja da sada praktično imaju ekonomski monopol nad cijelim gradom: “Krivo vam je što smo svi za par godina

stekli ono što vi u Semberiji niste mogli za 100 godina vašeg kupusarskog života. *Izbjeglice* vam drže cijeli grad.” Komentari poput “a kad je prošlo rukovodstvo stranke bilo bez ijednog *izbjeglice*, nisi se mnogo uzbuđivao” ili “(za vrijeme izbora) nisi uslovljavao [...] da samo *Semberci* glasaju za tebe. Tad su (ti bili) dobri i ‘ostali’” ukazuju na već pomenuto viđenje *izbjeglica* da su stavljeni u podređeni položaj kada je riječ o donošenju važnih odluka na najvišem nivou u bijeljinskoj lokalnoj zajednici. Pomenuti komentari takođe ukazuju i na percepciju *izbjeglica* da bivaju iskorištavani od strane političkih elita samo kada je to u njihovom interesu, a što se najčešće poklapa sa vremenom odvijanja izbornih kampanja.

Komentari koji nude uvid u to kakve su sve negativne kulturne stereotipe *Semberci* i *izbjeglice* razvili jedni o drugima, veoma su primjetni u datim navodima. Dok sebe vide kao “pošten narod koji svoj dinar krvavo zarađuje”, *Semberci* su nazvali *izbeglice* “zlom” zbog koga evidentno i postoji kriminal u gradu, kao i “skakavcima”, aludirajući na njihov iznenadni i masovni dolazak nakon koga su “napali Bijeljinu”. Jedna od mojih sagovornica ovako je opisala način na koji su *izbjeglice* inicijalno bile percipirane od strane lokalnog stanovništva:

Semberci su nas sve tretirali kao da smo mi svi isti. Čast izuzecima, ali 99% *Semberaca* sigurno. Oni su nas sve smatrali da smo mi nepismeni, da smo mi brđe neke, *seljaci*, sa niskom kulturom ili da smo *nekulturni*... Pitali su se kako smo mi išta imali u onom našem brdskom području odakle smo došli, da li mi znamo šta je bijeli stolnjak? Daleko od toga da nas nema i takvih, ali ta se priča tako proširila da su morali sve da nas ocrne. [...] To im je glavna fora bila, da nas ponižavaju, da nas omalovažavaju... [Danka (59). 27. septembra 2016. Novi Dvorovi]

S druge strane, i *izbjeglice* najčešće koriste stereotip o ruralnosti *Semberaca* koji je jasno uočljiv u komentarima poput: “idi sadi kupus”, “tačno i niste ni za šta drugo osim za kupus”, ili “krivo vam je što smo svi za par godina stekli ono što vi u Semberiji niste mogli za 100 godina vašeg kupusarskog života”. Naime, bivajući najzastupljeniji proizvod po kome je poljoprivredni region Semberije poznat, “kopus” ovdje predstavlja taj percipirani ruralni način života, zaostalost i nekulturu stanovnika *Semberije*. Iz tog razloga, ali i sa željom da se ukaže na njihovu navodnu “praznoglavost”, *izbjeglice* lokalno stanovništvo često, u veoma podrugljivom tonu, nazivaju upravo *kopusarima*.

Kao što posljednji navod i ukazuje, u samoj vezi sa distinkcijom urbano-ruralno stoji i distinkcija ravničari-brđani/gorštaci, odnosno razlike koje postoje između percipiranih mentaliteta ljudi koji potiču iz ravničarskih (*Semberci*) ili planinskih i brdsko-planinskih krajeva (*izbjeglice*).²² Generalno govoreći, način na koji će ove grupe biti međusobno shvaćene i stereotipisane, zavisi od društvenog konteksta, samih aktera, kao i razloga zbog kojih grupe posežu za pripisivanjem određenih negativnih karakteristika drugim grupama. Kako je Živković (2012: 165) primijetio, “(r)avničari mogu da se sagledaju kao racionalni, pragmatični, kultivisani, s jedne strane, ili kao degenerisani, meki, pokorni – oličjenje rajinskog mentaliteta – s druge. Slično tome, gorštaci bi mogli da se sagledaju kao hrabri, ponositi, duhovno superiorni ili, obrnuto, kao nasilni, primitivni i nadmeni.” U Bijeljini, i *Semberci* i *izbjeglice*, premda prvi *ravničari* a drugi *brđani*, pretenduju da vide ovog “drugog” kao inferiornijeg u smislu vrlina koje (ne) posjeduje i ponašanja kome je sklon (“treba Bijeljину da kujete u zvijezde, mnoge vas je tek dolazak u Bijeljину sa brda i planina naučio nečemu!” ili “da su to bar ljudi koji su (se) doselili u Bijeljину u toku rata pa i hajde, nego neka mraka od skora sišla sa neke čuke...”). Opisujući razlike između ravničarskog i planinskog mentaliteta, evo kako su neki od mojih sagovornika (*Semberci* u prvom i drugom navodu, *izbjeglice* u trećem i četvrtom) pokušali istaći svoje i osobine onog “drugog”:

Ako ih poredimo sa pravom bijeljinskom urbanom populacijom, *izbjeglice* su mnogo više uskogrudi, i zatucani su, nekako zadrti... [...] Takav mentalitet možeš naći svuda, ali u većini slučajeva su to ljudi iz tih zabiti. [Marko (34). 7. decembra 2017. Bijeljina]

Mi ljudi ovdje u ravnici smo nekako ležerni, i opušteni, malo možda i usporeni. Nismo za te neke, ne znam ni ja, kombinacije... opušteni smo, samodovoljni, živimo život na kakav smo navikli... Njihov način života nama nema smisla,

22 Stereotipni prikaz grupa ljudi koji naseljavaju različite geografske regione potiče iz rada srpskog geografa i etnologa Jovana Cvijića (1865–1927), a koji se tiče analize balkanskih tipova ličnosti i uticaja fizičkog okruženja na psihu stanovništva. Devedesetih godina Cvijićev rad bio je intenzivno korišten u akademskim raspravama, a posebno u srpsko-hrvatskom rivalstvu, pri čemu su tadašnji sociolozi pokušali objasniti rat i nasilje pretpostavljenom agresivnošću i divljaštvom Cvijićevog planinskog “dinarskog tipa”, za razliku od mirnih i tolerantnih seljaka iz ravničarskih područja (vidi npr: Živković, 2012; takođe Allcock, 2002; Graves, 2017).

a ni naš njima. Mi smo ovdje u ravnici, a ljudi koji su došli uglavnom nisu. Mi smo ležerni, opuštteni, čak i kad pričamo rastežemo malo. I onda kad ti dođe neko ko je sa dvije ili tri hiljade metara nadmorske visine, razlika je ogromna [...] Oni su prvi inicirali tu netrpeljivost, nekako su arogantni [...] Svi su uspješni, sposobni su, ne može se reći da nisu sposobni. Ne znam jesu li stvarno poštteni ili su neki kriminalci, ali su sposobni. A *Semberac*, on radi i ne pokušava ništa sada spektakularno od svog života da napravi. To je sve mentalitet. Mentalitet se stotinama godina razvija na određenom geografskom području. [Mladen (33). 22. novembra 2016. Bijeljina] Sjećam se jednom našeg bivšeg vladike, i on je isto ovdje raseljen iz Tuzle, govoreći jednom prilikom kako je Bog dao *Sembercima* kao ravničarima mnogo plodne zemlje da je obrađuju, a nama brđanima da čuvamo ovce i široko zvjezdano nebo da razmišljamo i filozofiramo o svemu [...] A svi znamo da nije neki zemljoradnik ili radnik poznat kao neki pjesnik. Ali oni sa viškom slobodnog vremena, kao mi u brdima, mi jesmo [smijeh] [Dragan (62). 10. decembra 2017. Bijeljina] Znaš kako se kaže: “O nečijem karakteru sudiš na osnovu toga na kojoj nadmorskoj visini živi”. A *Semberci* su tu negdje oko “nule”. [Stevan (63). 11. decembra 2017. Bijeljina]

Zajednička karakteristika dihotomija urbano-ruralno i ravničari-brđani jeste stepen značaja koje u životima ljudi zauzima obradivo zemljište ili, kako moji sagovornici pojednostavljeno kažu – “zemlja”. Kako je Semberija ravničarski kraj u kome je poljoprivreda najzastupljenija grana privrede, tako su i *Semberci* kolektivno označeni kao *seljaci* u praktično svim sferama života. *Izbjeglice* gledaju sa podsmijehom na način na koji je poljoprivreda praktično natjerala semberske *seljake* da vode primitivan život ili život bez užitaka, da imaju manjak poštovanja prema ženama koje su takođe izložene teškom fizičkom radu i djeci koju ne ohrabruju da stiču visoko obrazovanje, da zapostavljaju religijske, slavske i druge običaje jer ih je posvećenost “zemlji” udaljila od poštovanja religijskih i običajnih normi, i sve to za razliku od *izbjeglica*, koji su ostali dosljedni u svom urbanom načinu života, načinu provođenja slobodnog vremena, značaju koji pridaju obrazovanju i kulturi, ili pak poštovanju koje gaje prema crkvi i religiji:

Semberci su nekako na nižem kulturnom stepenu jer se ljudi bave poljoprivredom, a mi smo došli iz razvijenih i kulturnijih industrijskih centara. [...] Sad da mi daš i traktore i zemlju, sve što mi treba, ja ne bih znao šta da radim – ne znam ja kad treba baciti đubrivo, kad treba nešto drugo, jednostavno nisam iz te priče, i to je to! [Milovan (68). 29. septembra 2016. Bijeljina]

Mi svi znamo da poljoprivrednik mora provesti cijelo ljetovanje ako hoće da ima dovoljno (novca) preko zime da preživi. Znači, tu otpada iz priče ljetovanje, putovanje... Onda, nije lako kupiti i traktor i porodični automobil. Kupiš traktor, traktor ti treba, a kola samo ako ti ostane nešto para preko [...] Da ne pričam o tome ako imaš i stoku – jer ko će to čuvati dok tebe nema kući? A kod nas samo zaključaš kuću, i ideš gdje hoćeš. To neki drugi ljudi ne mogu zbog prirode posla koji rade. [Marina (29). 19. avgusta 2016. Bijeljina]

Ja donedavno nisam ni razumio koliko žene ovdje u Semberiji rade teške fizičke poslove. Posao ih je pojeo, izgledaju umorno i iscrpljeno. Mogu da razumijem da moraju da se bave poljoprivredom, ali ne moraju biti baš nosioci najtežeg posla u domaćinstvu, mislim, da rade poslove i koji jesu i koji nisu za žene. [Stevan (63). 11. decembra 2017. Bijeljina]

U Semberiji se non-stop nešto žuri. Ja sam to nešto razmišljao... Ne možeš ti slavu ispoštovati kad treba namiriti stoku i obrađivati zemlju. Ali moram priznati da nisam pristalica toga. Da domaćin ili domaćica mora poslije slavnog ručka da ode i nahrani stoku [...] Činjenica je da se *Semberci* ovdje baš dobro pripreme, nema ničeg da fali taj dan. Ali, svejedno, oni ne znaju da uživaju u tome. [Milovan (68). 29. septembra 2016. Bijeljina]

Kulturna dihotomija urbano-ruralno koja dominira odnosom između *Semberca* i *izbjeglica* u Bijeljini, ne predstavlja nov fenomen. Zahvaljujući preferencijalnom tretmanu koji je grad u socijalističkoj Jugoslaviji imao nad selom, kao i samoj viziji jugoslovenskog liderstva da pokrene brz proces industrijalizacije, a posljedično i urbanizacije zemlje nakon Drugog svjetskog rata, jaz između grada i sela, odnosno urbanog i ruralnog, vremenom se sve više produbljivao. Težeći da postane dio “modernog svijeta” što je prije moguće, jugoslovensko

rukovodstvo je smišljeno stimulisalo masovno preseljavanje stanovništva iz ruralnih u urbana industrijska područja, ali i udaljavanje od ruralnih normi i vrijednosti koje su se smatrale previše tradicionalnim i nazadnim u to vrijeme (Allcock, 2000; Halpern, 1975; Rusinow, 1971). Nadalje, poljoprivrednici koji su se protivili nekim od osnovnih koncepata komunizma, kao što je kolektivizacija zemljišta, bili su omraženi od strane vlasti i smatrani “posljednjim bastionom kapitalizma”, i ta je omraženost, uz pomoć obrazovnog sistema i medija, podsticala sve “ne-ruralne” stanovnike da počnu gledati na *seljake* na identičan način kao i vlast (Allcock, 2000, 2002; Halpern 1956/1967; 1967). Takođe, uprkos formalnom egalitarizmu, društvene stratifikacije bile su jako primjetne u socijalističkom jugoslovenskom društvu, naročito u pogledu ekonomskih razlika, društvene moći, kao i u distribuciji različitih roba i usluga između različitih grupacija stanovništva (Allcock, 2002). Dok je država potencirala radničku klasu koja se smatrala najvećim potencijalom za ekonomski, pa samim tim i svaki drugi napredak zemlje (Archer, 2014; Archer et al., 2016), zemljoradnici i ostali stanovnici sela ostavljeni su u nezavidnoj ekonomskoj situaciji, što je stvorilo i dodatne društvene podjele. Pešić (u Van de Port, 1998: 48-49) je izdvojila četiri različita društvena sloja koja su postojala u socijalističkoj Jugoslaviji: seljake, radničku klasu (nekvalifikovani i kvalifikovani radnici), urbanu srednju klasu (radnici javnog sektora, intelektualci), i, na kraju, političke i ekonomske lidere. Dakle, ne samo da su bili omraženi kao nazadni i nekulturni ljudi, te nekad i kao protivnici zastupanih vrijednosti komunističkog režima, *seljaci* su dodatno bili negativno stereotipisani od strane urbanog stanovništva i zbog toga što su istovremeno zauzimali najnižu društvenu ljestvicu kao najsiromašniji segment jugoslovenskog društva.

Ovo objašnjava kulturnu superiornost koju *izbjeglice*, naročito one iz velikih urbanih centara poput Sarajeva, Tuzle ili Zenice, osjećaju prema *Sembercima*, ali i *izbjeglicama* iz nekih drugih regiona koji sada žive u Bijeljini. Iako postoji mnogo urbanih *Semberaca* koji se bave poslovima koji nemaju veze sa poljoprivredom, niti imaju mnogo dodirnih tačaka sa ruralnim načinom života, *izbjeglice* ih svejedno stereotipišu kao *seljake*, jer se negativna slika koju su stekli o pojedincima reflektovala na cijelu grupu ljudi koji sebe nazivaju *Sembercima*. U gorenavedenim komentarima sa portala Info Bijeljina, nije moguće utvrditi urbano ili ruralno porijeklo čitalaca koji su pripisivali niz negativnih karakteristika drugoj grupi, što samo svjedoči o tome koliko je takav način stereotipisanja zastupljen u Bijeljini i koliko svaki član grupe, bilo *Semberac* ili

izbjeglica, i bilo da je porijeklom iz urbane ili ruralne sredine, vjeruje da ima pravo da se smatra superiornijim u odnosu na onog “drugog” u kulturnom smislu (“‘Ovi neki, pojavili se od nekuda, skakavci napali na Bijeljину, mraka...’ A u stvari želi reći pametniji, obrazovaniji, šlifovaniji, kulturniji, samo ne može da prevali preko usta”; “Ti očito i ne možeš imati *Sarajliju*, nije ih svako dostojan”, ili “Sve su to *izbjeglice* došle u Bijeljину, pa donijele tu *kulturu* [sarkastično]”). Animositet između urbanog i ruralnog, odnosno grada i sela, primjetan je i u komentaru “Bijeljina nije ni mogla da se razvija prije rata jer je sve moralo da ide u prokletu Sarajevo!”, jer sugerise na nezadovoljstvo ruralne populacije čija je poljoprivredna proizvodnja u socijalističkoj Jugoslaviji u pojedinim periodima bila podređena potrebama urbanih centara i procesu urbanizacije generalno. Ovakvim vidom negativnog stereotipisanja, odnosno “pojednostavljenim opisom kulturnih karakteristika drugih grupa za koje se konvencionalno vjeruje da postoje” (Eriksen 1994/2010: 264), učvršćuje se intergrupna kohezija i solidarnost, granice jedne grupe, ali i opravdavaju izvjesne privilegije kada je, recimo, pristup raspoloživim resursima u pitanju.

Još jedno nasljeđe socijalističke Jugoslavije jeste i pitanje mjesta koje obrazovanje zauzima na listi prioriteta stanovnika Semberije. Značaj obrazovanja u socijalističkoj Jugoslaviji snažno je povezan sa urbanom srednjom klasom kojoj je, kako Pešić (u Van de Port, 1998: 49) opisuje, obrazovanje i sticanje diploma bilo jedno od vodećih ciljeva, “zato što je to bio način putem koga su pripadnici srednje klase željeli da sačuvaju svoje pozicije nakon što su ih jednom stekli.” Biti “kulturni” najprije je podrazumijevalo biti obrazovan, nakon čega se obrazovanjem sticao i drugi poželjni društveni kapital, poput manira, stila, sistema vrijednosti i slično (Bringa, 1995; Jansen, 2005). Za pojedince koji su se za to izborili, ali su zbog rata i prisilnog raseljenja morali graditi društveni status od nule, i dalje je važno isticati pitanje obrazovanja, jer ih ova karakteristika u stvari povezuje sa statusom ili prestižom koji su imali ili uživali u svojoj prijeratnoj sredini. Kao što komentar “to što si pobjegla iz rodnog grada govori da si *ti* zlo, a ne *izbjeglice*, jer ne možeš podnijeti nečiji uspjeh. Više voliš biti sluga (u) tuđini nego živjeti sa obrazovanim i kulturnim *izbjeglicama*” pokazuje, *izbjeglice* vjeruju da *Sempercima* ne shvataju značaj visokog obrazovanja jer im za njihove primarne aktivnosti nije ni potrebno, ističući sopstveno obrazovanje kao jednu od najznačajnijih razlika koje razdvajaju “nas” od “njih”:

Činjenica je da je stepen civilizacije među nama *Sarajlijama*
bio veći, to se prosto osjeti. Čast izuzecima, ali to je činjenica.

Ovdje u Semberiji svi kažu kako su nešto napravili i stekli, a ja gledam oko sebe i pitam se a da li se iko školuje, ide na fakultete, na primjer? Ali ne, oni obično rade kao vozači, vatrogasci, ili su konobari i konobarice, nešto tako... Uz dužno poštovanje, ali niko se ne trudi da obrazuje svoju djecu. A moja djeca... Moja djeca su prošla kroz rat i opet uspjela da dobiju fakultetske diplome, zato što sam ja želio to da im priuštim, iako uopšte nije bilo lako podržati ih finansijski. [Veljko (68). 20. novembar 2016. Bijeljina]

Kao što se ne može reći za sve *Semberce* da su poljoprivrednici, odnosno *seljaci*, tako se ne mogu ni sve *izbjeglice* svrstati u gorepomenutu jugoslovensku srednju klasu i inteligenciju. Mnogi moji sagovornici pripadali su kategoriji *radnika-seljaka* koji su živjeli u ruralnim područjima i u nekoj mjeri bili posvećeni nekim od tipičnih seoskih poslova, ali su istovremeno bili zaposleni u gradu, najčešće u industrijskom sektoru. Ova kategorija nije se pretjerano razlikovala od *seljaka* po pitanju njihovog obrazovanja i položaja na društvenoj ljestvici. Međutim, to nije spriječilo mnoge od mojih sagovornika da svakako istaknu svoju superiornost u odnosu na *seljake* u Semberiji: "I mi smo isto živjeli na selu, ali smo vodili računa da je sve uredno i čisto, da imamo izbetonirano dvorište" [Marina (29). 19. avgusta 2016. Bijeljina]; "Imali smo tako dobre plate da smo mogli svaki mjesec kupiti nov namještaj za kuću" [Sreten (60). 25. avgusta 2016. Nova Janja] ili "Imali smo te dnevne poslove (u gradu), i živjeli smo na neki način gradskim životom" [Ksenija (39). 25. avgusta 2016. Bijeljina].

Dakle, imajući fiksno radno vrijeme i redovna primanja, *radnici-seljaci* mogli su sebi priuštiti nešto što obični *seljaci* nisu – od odlaska na ljetovanja i zimovanja, investiranja u životni prostor umjesto u "zemlju", do provođenja više vremena u socijalizovanju i drugim slobodnim aktivnostima. Upravo ovdje vidljiv je Frojdov "narcisizam malih razlika" (Blok, 1998; Brewer, 2001) na djelu, pri čemu se *izbjeglice* trude da istaknu one minorne razlike kako bi učvrstili jedinstvo svoje grupe i osnažili njeno samopouzdanje, bez obzira na to što sa *seljacima* u Bijeljini vjerovatno dijele više zajedničkih karakteristika nego s bilo kojom drugom grupom. Sam njihov dodir s gradskim životom putem rada u industrijskom sektoru dovoljan je razlog da *radnici-seljaci* budu identifikovani kao napredni i urbani *industrijski ljudi*, za razliku od semberskih *kupusara*.

Na kraju, komentari sa portala Info Bijeljina otkrivaju i to da su u Bijeljini, za razliku od nekih drugih gradova u Bosni i Hercegovini (Kolind, 2008;

Maček, 2009; Pickering, 2007; Stefansson, 2006, 2007), *izbjeglice* ti koji su preuzeli primat, odnosno superiorniji položaj, kada je isticanje kulturnih razlika u pitanju. Ono što najviše vrijeđa *Semberce*, a što *izbjeglice* najčešće vole da istaknu, jeste njihovo gledanje na Bijeljину i Semberiju kao zaostali kraj u kom žive kulturno neosvijješćeni i siromašni *seljaci*, te da je tek dolaskom *izbjeglica* postalo moguće da se od jedne takve sredine napravi istinski grad. Drugim riječima, tek dolazak *izbjeglica* u Bijeljину omogućio je ovom gradu i njegovim stanovnicima da postanu urbaniji, a samim tim i obrazovaniji, moderniji, kulturniji i sofisticiraniji (“*Izbjeglice* su vam i napravile grad od ove semberske kasabe” ili “tužno šta ti znaš o *izbjeglicama* (...). Pa mi smo i napravili Bijeljину kao grad, niste ni imali status grada dok vam iste *izbjeglice* nisu došle”). Premda, kako je ranije rečeno, i *Semberci* i *izbjeglice* vide drugu grupu kao ruralniju, tj. kulturno inferiorniju, *izbjeglice* su ti koji su uspjeli učvrstiti i promovisati njihovu percipiranu superiornost u tom smislu, te nametnuti takve stereotipe kao dominantne u bijeljinskoj lokalnoj sredini.²³

/ Zaključak

Bijeljini, gradu na sjeveroistoku Bosne i Hercegovine i drugom po veličini gradu u pretežno srpskom entitetu, Republici Srpskoj, često se pripisuje epitet “srpskog” grada, i to ne samo zbog demografske dominacije srpske etničke grupe nad Bošnjacima i ostalima, nego i zbog sveopšte superiornosti koju u poslijeratnom periodu Srbi posjeduju u praktično svim sferama života – političkoj, ekonomskoj, društvenoj ili kulturnoj. Ovaj članak opisao je način na koji je Bijeljina zadobila takav epitet, polazeći od oružanog sukoba početkom aprila 1992. godine, procesima etničkog čišćenja Bošnjaka za vrijeme rata, kao i etničkog inženjeringa u periodu nakon okončanja ratnih sukoba, koji je podrazumijevao preseljavanje ili ohrabrivanje interno raseljenih Srba na preseljenje na ovu, sada u velikoj mjeri homogenu, srpsku etničku teritoriju. U današnjoj Bijeljini nešto više od 32% od ukupnog broja Srba pripada kategoriji nekadašnjih interno raseljenih lica, većina od kojih se u tom gradu našla

23 Za sličan slučaj u Hrvatskoj gdje su se *izbjeglice* nametnule kao kulturno superiornije u odnosu na domicilno stanovništvo vidi Čapo-Žmegač, 2007; u Grčkoj: Hirschon, 1989/1998; u Bosni i Hercegovini: Armakolas, 2007.

nakon prisilnog raseljenja, a zatim odlučila i da se tu stalno nastani, umjesto da iskoristi pravo povratka svojim prijeratnim domovima.

Vlasti u Republici Srpskoj vide “preseljenje” raseljenih Srba kao čin patriotizma i žrtvovanja za više nacionalne ciljeve, od kojih je svakako najznačajniji onaj koji se odnosi na uspostavljanje nacionalnog jedinstva i što je moguće veće etničke homogenizacije unutar Republike Srpske. Iz tog razloga, ali i zbog činjenice da sa lokalnim stanovništvom u Bijeljini dijele zajednički etnički identitet, vlasti u RS su očekivale brzu asimilaciju “preseljenih” Srba u novu sredinu, i to bez pretjerane brige o tom pitanju na najvišem političkom i organizacionom nivou. Polazeći upravo od ovog gledišta po kome se u Bijeljini stvorilo i s vremenom učvrstilo srpsko nacionalno jedinstvo i to zahvaljujući razvijenim etničkim identitetima, ovaj rad pokušao je skrenuti pažnju i na druge kolektivne identitete unutar srpske etničke zajednice, koji, posmatrani i analizirani iz *bottom-up* perspektive i u okvirima ove konkretne mikro-sredine, često znaju biti očigledniji i značajniji nego njihov zajednički etnički identitet.

Analiza načina na koji je tekao proces borbe za raspoložive resurse između lokalaca (*Semberaca*) i “preseljenih” Srba (*izbjeglica*) pokazala je da Srbi u Bijeljini posjeduju mnoštvo različitih kolektivnih identiteta koji su bazirani na percepciji sličnosti među članovima određene grupe, ali i razlika u odnosu na “drugog”. Bijeljina je grad u kojem žive ne samo Srbi, Bošnjaci i ostale etničke grupe, nego i *Semberci* i *izbjeglice*, *Sarajlije*, *Tuzlaci*, *Krajišnici*, *Ozrenci*, *Zeničani*, *ratni profiteri* i *običan narod*, “*snalažljivi*” i “*nesposobni*”. Sve ove kategorije i iz njih nastali identiteti međusobno se prepliću ili suprotstavljaju, uvažavaju ili omalovažavaju, ali im je svima zajedničko to što su nastali i razvili se zbog rata i/ili prisilnog raseljenja, i što opstaju uprkos činjenici da je od početka tog rata prošlo skoro tri decenije.

Ovdje je naročito važno ukazati na kategoriju *izbjeglica*, kako se u kolokvijalnom govoru nazivaju nekadašnja interno raseljena lica, iz razloga što ova kategorija, koja je s vremenom prerasla u identitet, skreće pažnju na činjenicu da 2020. u Bosni i Hercegovini i dalje postoje grupe stanovnika koje na neki način posjeduju “unutrašnji izbjeglički status”. Bivajući identifikovani kao *izbjeglice* i od strane sebe i od strane drugih, slučaj “preseljenih” Srba u Bijeljini pokazuje i svojevrstan neuspjeh procesa integracije prisilno raseljenih lica u nove sredine, naročito ako se uzme u obzir to da su se *izbjeglice* odlučile stalno nastaniti na teritoriji opštine Bijeljina neposredno nakon okončanja rata, te

da je od tada prošao značajan period od dvije i po decenije. Što je još važnije, i sama činjenica da su raseljeni Srbi radije odabrali da se *ne vrate* svojim prijeratnim domovima nego da otpočnu potpuno nov život u potpuno nepoznatoj sredini bivajući nevoljno označavani kao *izbjeglice* do današnjeg dana, navodi na pitanje kakva je budućnost Bosne i Hercegovine pod trenutnim društveno-političkim uređenjem koje podržava etničke podjele i s vremenom ih sve više produbljuje.

S druge strane, analiza načina na koji je tekao proces identifikacije u odnosu na percipirane kulturne razlike između *Semberaca* i *izbjeglica* pokazala je da Srbi u Bijeljini posjeduju mnoštvo različitih kolektivnih identiteta koji su utemeljeni u njihovom razumijevanju sopstvene kulturne superiornosti u odnosu na “drugog”. Bijeljina je grad u kojem žive ne samo Srbi, Bošnjaci i ostale etničke grupe, nego i *seljaci* i *industrijski ljudi*, *ruralni* i *urbani*, *kulturni* i *nekulturni*, *radnici-seljaci*, *kupusari*, *ravničari* i *brđani*. Dihotomija urbano-ruralno pokazala se kao najznačajniji faktor u procesu razumijevanja “sebe” i “drugih” među različitim grupama stanovništva u Bijeljini, ali i kao najznačajniji aspekt procesa održavanja društvenih granica između *Semberaca* i *izbjeglica*. “Mjereći” urbanost/ruralnost jednih u odnosu na druge, tj. postavljajući pitanje ko je veći *seljak*, domicilni i “preseljeni” Srbi u Bijeljini prolaze kroz proces razumijevanja šta svaka od ovih grupa jeste – ili nije – u odnosu na drugu grupu. Sve ove kategorije i iz njih nastali identiteti međusobno se suprotstavljaju stavljajući “drugog” u inferiorniji položaj radi jačanja sopstvenog osjećaja pripadnosti nekoj grupi, ali im je svima zajedničko to što su nastali zahvaljujući vrijednostima promovisanim u socijalističkoj Jugoslaviji, koje, važno je istaći, bivaju izuzetno primjetne i snažne uprkos značajnom protoku vremena i višestrukim društvenim promjenama koje je donio ratni sukob i prisilno raselj enje stanovništva. Takođe, prisustvo ovolikog broja različitih identiteta i važnosti koja im se pridaje svjedoči o tome da zajednički etnički identitet lokalnog i “novopridošlog” stanovništva u Bijeljini ne umanjuje značaj percipiranih kulturnih razlika između ove dvije grupe. Ovi nalazi osporavaju narative o bezuslovnom jedinstvu i kulturnoj homogenosti unutar jedne određene etničke grupe, koji su često naglašavani u poslijeratnoj retorici nacionalističkih političkih elita u Bosni i Hercegovini.

Ovakav generalizovan i stereotipičan pogled jedne grupe na drugu, pri čemu su *izbjeglice* uprkos statusu “autsajdera” uspjele da nametnu svoje vide-nje kao dominantno, ipak nema snagu da stvori značajne društvene podjele

među stanovnicima Bijeljine. Na individualnom nivou, *Semberci i izbjeglice* su najbolji prijatelji, kumovi, poslovni partneri i saradnici, svjesni činjenice da dijele zajednički fizički i društveni prostor i da su zavisni jedni od drugih. Među mlađim generacijama, brakovi *Semberaca/Semberki i izbjeglica* odavno su postali uobičajena pojava, dok razlike između domicilnog i “preseljenog” stanovništva, iskazane uobičajenim kulturnim stereotipima, opstaju samo kao nepresušni izvor međusobnog zadirkivanja. U tom smislu, podjele na *ratne profiteri* i *običan narod/ljude*, o kome je ovaj rad govorio, imaju daleko veći značaj koji prevazilazi granice bijeljinske lokalne zajednice. Sve kategorije i kolektivni identiteti kojima se ovaj rad bavio ne samo da ukazuju na to kolika pluralnost postoji unutar same srpske etničke zajednice kada se ona posmatra na mikro-nivou, nego otkrivaju i druge vidove podijeljenosti koji su daleko snažnije inkorporisani u lokalnu strukturu i imaju daleko više potencijala da stvore značajan razdor i društvene podjele među stanovnicima Bijeljine, ali i Bosne i Hercegovine generalno.

/ Izvori i literatura

- Alcock, J. B. 2000. *Explaining Yugoslavia*. Columbia University Press. New York.
- Alcock, J. B. 2002. Rural-urban differences and the break-up of Yugoslavia, *Balkanologie*, 6 (1—2). <http://balkanologie.revues.org/447>
- Alpan, A. Soner. 2012. But the memory remains: History, memory and the 1923 Greco-Turkish population exchange, *The Historical Review / La Revue Historique*, Department of Neohellenic Research/Institute of Historical Research IX: 199-232.
- Amnesty International (AI) 1994. Bosnia-Herzegovina. Living for the day – forcible expulsions from Bijeljina and Janja. Al. Index: EUR 63/22/94. Decembar 1994.
- Amnesty International (AI) 2000. Bosnia-Herzegovina – Waiting on the doorstep: Minority returns to Eastern Republika Srpska. Al. Index: 63/07/00. Jul 2000.
- Andjelic, N. 2003. *Bosnia-Herzegovina: The end of a legacy*. Frank Cass Publishers. London
- Archer, R. 2014. Social inequalities and the study of Yugoslavia's dissolution, u: Bieber, F., Galijaš, A. i Archer, R. (ur.). *Debating the end of Yugoslavia*, Ashgate: 135—151.
- Archer, R, Duda I. i Stubbs, P. (ur.) 2016. *Social inequalities and discontent in Yugoslav socialism*. Routledge. Abingdon.
- Armakolas, I. 2007. Sarajevo no more? Identity and the experience of place among Bosnian Serb Sarajevans in Republika Srpska, u: Bougarel, X., Helms, E., i. Duijizings, G. (ur.). *The new Bosnian mosaic. Identities*,

moralties and moral claims in a post-war society. Ashgate Press. Aldershot: 79—99.

Barnard, A. i Spencer, J. (ur.) 2005). *Encyclopedia of social and cultural anthropology*. Routledge. London i New York.

Barth, F. (ur.). 1969. *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Little, Brown and Company. Boston.

Belloni, R. 2007. *State building and international intervention in Bosnia*. Routledge. London i New York.

Belloni, R. 2009. Bosnia: Dayton is dead! Long live Dayton!, *Nationalism and Ethnic Politics*, 15 (3): 355—375.

Bergholz, M. 2018. *Nasilje kao generativna sila: Identitet, nacionalizam i sjećanje u jednoj balkanskoj zajednici*. Buybook. Sarajevo i Zagreb.

Bieber, F. 2006. After Dayton, Dayton? The evolution of an unpopular peace, *Ethnopolitics: Formerly Global Review of Ethnopolitics*, 5 (1): 15—31.

Bijeljina: Maloljetnik naoružan puškom ušao u lokal, savladali ga gosti. Info Bijeljina. 9. novembra 2017. https://www.infobijeljina.com/28460_Bijeljina-Maloljetnik-naoruzan-puskom-usao-u-lokal-savladali-ga-gosti.html. Pristupljeno: 5. aprila 2018.

Black, R. 2001. Return and reconstruction in Bosnia-Herzegovina: Missing link or mistaken priority?, *SAIS Review* 21 (2): 177—199.

Black, R. and Gent S. 2006. Sustainable return in post-conflict contexts. *International Migration* 44 (3): 15—38.

Blok, A. 1998. The narcissism of minor differences, *European Journal of Social Theory*, 1 (1): 33—56

Bougarel, X. 1999. Yugoslav wars: The “revenge of the countryside” between sociological reality and nationalist myth, *East European Quarterly*, 33 (2):157—175.

Bougarel, X. 2004. *Bosna: Anatomija rata*. Fabrika knjiga. Beograd.

Bougarel, X., Helms E., i Duijizings G. (ur.) 2007. *The new Bosnian mosaic. Identities, moralities and moral claims in a post-war society*. Ashgate Press. Aldershot.

Bourdieu, P. 1984. *Distinction. A social critique of the judgement of taste*. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts.

Bringa, T. 1993. Nationality categories, national identification and identity formation in “multinational” Bosnia, *The Anthropology of East Europe Review*, 11 (1&2): 80—89.

Bringa, T. 1995. *Being Muslim the Bosnian way: Identity and community in a central Bosnian village*. Princeton University Press. New Jersey.

Brewer, M. B. 2001. Ingroup identification and intergroup conflict: When does ingroup love become outgroup hate?, u: Richard D. A., Lee J. and David W. (ur.). *Social identity, intergroup conflict, and conflict reduction*, Oxford University Press: 17—41.

Brković, Č. 2017. *Managing ambiguity: How clientelism, citizenship, and power shape personhood in Bosnia and Herzegovina*. Berghahn Books. New York i Oxford.

Brubaker, R. i Frederick C. 2000. Beyond “identity”, *Theory and Society* 29: 1—47.

- Brun, C. 2003. Local citizens or internally displaced persons? Dilemmas of long term displacement in Sri Lanka, *Journal of Refugee Studies*, 16 (4): 376—397.
- Calic, M—J. 2009. Ethnic cleansing and war crimes, 1991 — 1995., u: Ingrao, C. i Emmert, T. A. (ur.). *Confronting the Yugoslav controversies – A scholars' initiative*. Purdue University Press. West Lafayette, Indiana: 114—151.
- Chandler, D. 1999/2000. *Bosnia: Faking democracy after Dayton*. Pluto Press. London.
- Clark, B. 2006. *Twice a stranger: How mass expulsion forged modern Greece and Turkey*. Granta Books. London.
- Cohen, A. P. 1994. Culture, identity and the concept of boundary, *Revista de antropologia social* 3: 49—61.
- Cohen, A. P. 2001. *The symbolic construction of community*. Routledge. London i New York.
- Colson, E. 2003. Forced migration and the anthropological response. *Journal of Refugee Studies*, 16 (1): 1—18.
- Correira, S. 2018. *Remembering ethnic cleansing in Republika Srpska: An Ethnography of Memory in the City of Bijeljina*, a doctoral dissertation presented at the Department of Government, London School of Economics and Political Science., <https://bit.ly/2OnFZDZ>
- Čapo-Žmegač, J. 2007. *Strangers either way: The lives of Croatian refugees in their new home*. Berghahn Books. New York and Oxford.
- Čelebičić, V. 2017. Beyond to vote or not to vote: How young people engage with politics, u: Jansen S., Brković Č. i Čelebičić V. (ur.). *Negotiating social relations in Bosnia and Herzegovina: Semiperipheral entanglements*. Routledge: 127—141.
- Dragojević, M. 2010. The Politics of refugee identity: Newcomers in Serbia from Bosnia and Herzegovina and Croatia, 1992 — 2009. A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in the Department of Political Science at Brown University. Providence. Rhode Island.
- Duijzings, G. 1996. The exodus of Letnica. Croatian refugees from Kosovo in Western Slavonia. A chronicle, u: Jambrešić, R. i Povrzanović, M. (ur.). *War, exile, everyday Life. Cultural perspectives*. Institute of Ethnology and Folklore Research. Zagreb: 147—170.
- Duncan, C. R. 2005. Unwelcome guests: Relations between internally displaced persons and their hosts in North Sulawesi, Indonesia, *Journal of Refugee Studies*, 18 (1): 25—46.
- Elias, N. i Scotson, J. L. 1965/1994. *The established and the outsiders: A sociological enquiry into community problems*. SAGE Publications. London, Thousand Oaks, New Delhi.
- Eriksen, T. H. 2004. *What is anthropology?*. Pluto Press. London i Ann Arbor.
- Eastmond, M. 2006. Transnational returns and reconstruction in post-war Bosnia and Herzegovina. *International Migration* 44 (3):143—160.
- Franz, B. 2010. Returnees, remittances and reconstruction: International politics and

local consequences in Bosnia. *The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations* 11 (1): 49—62.

Gilbert, A. C. 2016. From humanitarianism to humanitarianization: Intimacy, estrangement, and international aid in postwar Bosnia and Herzegovina. *American Ethnologist* 43 (4): 717—729.

Gordy, E. 2015. Dayton's Annex 4 constitution at 20: political stalemate, public dissatisfaction and the rebirth of self-organisation, *Southeast European and Black Sea Studies*, 15 (4): 611—622.

Graves, R. J. 2017. Mountain militarism and urban modernity: Balkanism, identity and the discourse of urban—rural cleavages during the Bosnian war, *Simons Papers in Security and Development*, 56. Simon Fraser University. Vancouver.

Halpern, J. M. 1956/1967. *A Serbian village: Social and cultural change in a Yugoslav community*. Harper & Row. New York, Evanston i London.

Halpern, J. M. 1967. Farming as a way of life: Yugoslav peasant attitudes, u: Karcz, J. F. (ur.). *Soviet and East European agriculture*. University of California Press. Berkeley i Los Angeles.

Halpern, J. M. 1975. Some perspectives on Balkan migration patterns (with particular reference to Yugoslavia), u: Du Toit, B. M. I Safa, Helen I. *Migration and urbanization: Models and adaptive strategies*. Mouton Publishers. The Hague i Paris: 77—115.

Harvey, J. 2006. Return dynamics in Bosnia and Croatia: A comparative analysis, *International Migration* 44 (3): 89—114

Hirschon, R. 1989/1998. *Heirs of the Greek catastrophe: The social life of Asia Minor refugees in Piraeus*. Berghahn Books. New York i Oxford.

Hirschon, R. 2004. "We got on well with the Turks": Christian-Muslim relations in the late Ottoman period, u: Shankland, D. (ur.). *Archaeology, anthropology and heritage in the Balkans and Anatolia: The life and times of F.W. Hasluck (1878 — 1920)*. Isis Books. Istanbul: 325—343.

Hogg, M. A. i Dominic A. 1998. *Social identifications: A social psychology of intergroup relations and group processes*. Routledge. London i New York.

Hromadžić, A. 2012. Political subjectivities and local nationalisms in post-war Bosnia and Herzegovina. Conflict and Collaboration, 5. jun 2012. <https://conflictandcollaboration.wordpress.com/2012/06/05/political-subjectivities-and-local-nationalisms-in-postwar-bosnia-and-herzegovina/>

Hromadžić, A. 2013. Discourses of trans-ethnic narod in postwar Bosnia and Herzegovina, *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 41(2): 259—275.

Human Rights Watch (HRW). 2000. Unfinished business: Return of displaced persons and other human rights issues in Bijeljina. D1207. 1 May 2000.

International Crisis Group (ICG) 2000. War criminals in Bosnia's Republika Srpska: Who are the people in your neighbourhood?. 2. novembar 2000.

International Crisis Group (ICG) 2002. The continuing challenge of refugee return in Bosnia and Herzegovina. Balkans Report 137. 13. decembar 2002. Sarajevo/Brussels.

- Jansen, S. 2005. Who's afraid of white socks? Towards a critical understanding of post-Yugoslav urban self-perceptions, *Ethnologia Balkanica*, 9: 151—167.
- Jansen, S. 2007. Troubled locations: Return, the life course, and transformations of “home” in Bosnia-Herzegovina, *Focaal-European Journal of Anthropology*, 49: 15—30.
- Jansen, S. 2011. Refuchess: locating Bosniac repatriates after the war in Bosnia-Herzegovina, *Popul. Space Place*, 17: 140—152.
- Jansen, S., Brković Č. i Čelebičić V. (ur.) 2016. *Negotiating social relations in Bosnia and Herzegovina: Semiperipheral entanglements?*. Routledge.
- Jenkins, R. 1996/2008. *Social identity*. Routledge, London i New York
- Köker, T. 2003. Lessons in refugeehood: The experience of forced migrants in Turkey, u: Hirschon, R. (ur.). *Crossing the Aegean: An appraisal of the 1923 compulsory population exchange between Greece and Turkey*. Berghahn Books. New York i Oxford: 193—208.
- Kolind, T. 2008. *Post-War Identification: Everyday Muslim counterdiscourse in Bosnia Herzegovina*. Aarhus University Press.
- Koufopoulou, S. 2003. Muslim Cretans in Turkey: The reformulation of ethnic identity in an Aegean Community, u: Hirschon, R. (ur.). *Crossing the Aegean: An appraisal of the 1923 compulsory population exchange between Greece and Turkey*. Berghahn Books. New York i Oxford: 209—219.
- Kurtović, L. 2011. What is a nationalist? Some thoughts on the question from Bosnia-Herzegovina, *Anthropology of East Europe Review*, 29 (2): 242—253.
- Kurtović, L. 2017. Future conditional: Precarious lives, strange loyalties and ambivalent subjects of Dayton BiH, u: Jansen S., Brković Č. i Čelebičić V. (ur.). *Negotiating social relations in Bosnia and Herzegovina: Semiperipheral entanglements*. Routledge: 142—156.
- Loizos, P. 1977. A struggle for meaning: reactions to disaster amongst Cypriot refugees, *Disasters*, 1(3): 231—239.
- Loizos, P. 1981. *The heart grown bitter: A chronicle of Cypriot war refugees*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Loizos, P. 2008. *Iron in the soul: Displacement, livelihood and health in Cyprus*. Berghahn Books. London i New York.
- Maček, I. 2009. *Sarajevo under siege: Anthropology in wartime*. University of Pennsylvania Press. Philadelphia.
- Maglajlija, V: Arkanov teatar smrti u Bijeljini, Al Jazeera Balkans, 9. april 2017. <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/arkanov-teatar-smrti-u-bijeljini>, Pristupljeno: 27. jula 2017.
- Maksimović, M. 2019. *Collective identification among the internally displaced persons in the Bosnian town of Bijeljina: The impact of war on people's sense of membership and belonging*. A doctoral dissertation presented at the Department of Balkan, Slavic and Oriental Studies, University of Macedonia, Thessaloniki, Greece. <https://bit.ly/2O16tptg>
- Malkki, L. 1992. National geographic: The rooting of peoples and the territorialization of national identity among scholars and refugees, *Cultural Anthropology*, 7 (1): 24—44.

Malkki, L. 1995. *Purity and exile: Violence, memory, and national cosmology among Hutu refugees in Tanzania*. University of Chicago Press. Chicago.

Musli, E. 25 godina nakon zločina u Bijeljini, Deutsche Welle, 2. april 2017. <http://www.dw.com/hr/25-godina-nakon-zlo%C4%8Dina-u-bijeljini/a-38231792>, Pristupljeno: 27. jula 2017.

Sivac-Bryant, S. 2016. *Re-making Kozarac: Agency, reconciliation and contested return in post-war Bosnia*. Palgrave Macmillan. London.

Toal, G. i Dahlman C. T. 2004. The effort to reverse ethnic cleansing in Bosnia-Herzegovina: The limit of returns, *Eurasian Geography and Economics*, 45 (6): 439—464.

Toal, G. i O'Loughlin J. 2009. After ethnic cleansing: Return outcomes in Bosnia-Herzegovina a decade beyond war. *Annals. Association of American Geographers* 99 (5): 1045—1053.

Pašalić, S. 2004. *Stanovništvo Semberije - demografska studija*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Srpsko Sarajevo.

Phuong, C. 2000. "Freely to return": Reversing ethnic cleansing in Bosnia-Herzegovina, *Journal of Refugee Studies*, 13 (2): 165—183.

Phuong, C. 2004. *The international protection of internally displaced persons*. Cambridge University Press. New York.

Pickering, P. M. 2007. *Peacebuilding in the Balkans: The view from the ground floor*. Cornell University Press. Ithaca i London.

Petrović, J. 2007. *Ničiji ljudi*. Socijalna misao. Beograd.

Popis stanovništva 1991, Republika Bosna i Hercegovina. Državni Zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine. Nacionalni sastav stanovništva: rezultati po opštinama i naseljenim mjestima 1991. Statistički bilten 234. Decembar 1993.

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. Jun 2016. Sarajevo. <http://www.popis.gov.ba/>

Predstavljena lista kandidata "Uspješne Srpske" za lokalne izbore. Zvanični website opštine Bijeljina. 12. augusta 2016. <http://www.gradbijeljina.net/2016/08/12/predstavljena-lista-kandidata-uspjesne-srpske-za-lokalne-izbore/>. Pristupljeno: 13. marta 2018.

Rusinow, D. I. 1972. Some aspects of migration and urbanization in Yugoslavia, *Fieldstaff Report*, Southeast Europe Series 19 (2). American Universities Field Staff.

Sell, L. 1999. The Serb flight from Sarajevo: Dayton's first failure, *East European Politics and Societies*, 14: 179—202.

Sorabji, C. 2006. Managing memories in postwar Sarajevo: Individuals, bad memories, and new wars, *J. Roy. Anthropol. Inst. (N.S.)*, 12: 1—18.

Stefansson, A. H. 2006. Homes in the making: Property restitution, refugee return and senses of belonging in a post-war Bosnian town, *International Migration*, 44 (3): 115—139.

Stefansson, A. H. 2007. Urban exile: Locals, newcomers and the cultural transformation in Sarajevo, u: Bougarel, X., Helms E., i. Duijzings G. (ur.). *The new Bosnian mosaic. Identities, moralities and moral claims in a post-war society*. Ashgate. Aldershot: 59—77.

- Stelaku, V. 2003. Space, place and identity: Memory and religion in two Cappadocian Greek settlements, u: Hirschon, R. (ur.). *Crossing the Aegean: An appraisal of the 1923 compulsory population exchange between Greece and Turkey*. Berghahn Books. New York i Oxford: 209—219
- Tajfel, H. i Turner J. C. 1986. The social identity theory of intergroup behaviour, u: Worchel S. I Austin W. G. (ur.) *Psychology of Intergroup Relations*. Nelson-Hall. Chicago: 33—47.
- Toal, G. i Dahlman C. T. 2011 *Bosnia remade: Ethnic cleansing and its reversal*. OUP. New York.
- Trbić, J. 2007a. *Majstori mraka I*. Kujundžić. Lukavac.
- Trbić, J. 2007b. *Majstori mraka II*. Kujundžić. Lukavac.
- UNHCR (1998): Guiding Principles on Internal Displacement. Report of the Representative of the Secretary-General on Internally Displaced Persons, Mr Francis Deng, submitted pursuant to Commission Resolution 1997/39. 11. februara 1998. E/CN.4/1998/53/Add.2.
- Van de Port, M. 1998. *Gypsies, wars and other instances of the wild: Civilisation and its discontents in a Serbian town*. Amsterdam University Press. Amsterdam.
- Vojin Mitrović prijeti SNSD-u sa vrućom jeseni. Info Bijeljina. 26. septembra 2017. https://www.infobijeljina.com/27157_Vojin-Mitrovic-prijeti-SNSD-u-sa-vrucom-jeseni.html. Pristupljeno: 5. aprila 2018.
- Wubs, D. C. 1998. The way back? A study of the obstacles of minority return in the municipalities of Tuzla and Bijeljina. A study in request of the Inter Church Peace Council & Forum of Tuzla Citizens. University of Twente. Enschede.
- Zetter, R. 1988. Refugees and refugee studies – A label and an agenda: Editorial introduction to the Journal of Refugee Studies. *Journal of Refugee Studies*, 1 (1): 1—6.
- Živković, M. 2012. *Srpski sanovnik: Nacionalni imaginarij u vreme Miloševića*. Biblioteka XX Vek. Beograd.

MAJA PUPOVAC

Twenty-five years later: The impact of war and forcible displacement on collective identities of *Semberians* and *refugees* in Bijeljina

Studying this topic with a significant time distance of two and a half decades, this paper addresses the question of how war and forcible displacement affected the collective identities of Serb residents of Bijeljina, a city in the northeast of Bosnia and Herzegovina. In particular, the paper examines the relationship between the local population and formerly internally displaced persons (IDPs) – *Semberians* (the

native population of the region Semberia, with Bijeljina as its largest city) and *refugees* (population that is largely internally displaced and moved into Bijeljina during the war of the 1990s), as well as how this relationship influenced the creation, modification and development of their collective identities. The paper aims to highlight the wide array of identities that exist within the Serb ethnic group and within this particular micro-community, which plays a significant role in the integration process of former IDPs, and their understanding of themselves and others. As the case of Bijeljina exemplifies, the war and the forcible displacement of the population in Bosnia and Herzegovina have not only created strong divisions between different ethnic groups, but also within the same ethnic group. While some of these divisions persist only at the level of a stereotypical representation of the 'other', others have the potential to create significant social divisions between different groups of population, not only in the Bijeljina micro-community, but in Bosnia and Herzegovina as a whole.

KEY WORDS: *Bosnia and Herzegovina, Bijeljina, internally displaced persons, collective identities, refugees*